

A noha, a holott és a jóllehet

Jelige: Levendula

1. Bevezetés	3
2. A noha, holott, és jóllehet a szakirodalomban	4
2.1. A noha, a holott és a jóllehet történeti áttekintése.....	4
2.2. A noha, a holott és a jóllehet szakirodalmi áttekintése és jelenlegi besorolásuk	5
3. A noha, a jóllehet és a holott mondaton belüli elhelyezkedése	9
3.1. A noha és a jóllehet hasonlóságai és különbségei	9
3.2. Miben más a holott?	10
4. Korpuszos és kérdőíves vizsgálatok és eredményeik	11
4.1. A második kérdőív tanulságai	11
4.1.1. A bár megítélése.....	16
4.1.2. A noha megítélése	16
4.1.3. A holott megítélése.....	17
4.1.4. A jóllehet megítélése	18
4.2. Az első kérdőív tanulságai.....	18
4.2.1. A megengedő kifejezések megítélése tagmondat élén	21
4.2.2. A megengedő kifejezések megítélése tagmondatokon belül.....	22
4.2.3. A megengedő kifejezések megítélése felszólító módú ige esetén	26
5. A korpuszos és kérdőíves vizsgálatok eredményeinek összegzése	27
6. Konklúzió és a továbblépés lehetőségei.....	28
Irodalomjegyzék.....	32

1. Bevezetés

Vajon a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* ténylegesen megengedő kötőszavak, vagy más funkcióval is rendelkeznek? Mennyire hasonlítanak a *bár*-ra? És mennyiben különböznek tőle? Ha különböznek, akkor miben rejlik a másságuk?

Ilyen és ezekhez hasonló kérdések fogalmazódtak meg bennem a dolgozatírás elkezdését megelőzően. Írásomban ezekre a kérdésekre igyekszem adekvát válaszokkal szolgálni, megragadva ennek a három elemnek a lényegi jellemzőit.

A *noha*, a *holott* és a *jóllehet* kifejezéseket megengedő kötőszóként kategorizálja a szakirodalom (lásd pl. Kenesei 1992: 548). Azonban abban nincs egyetértés, hogy ezek az elemek alárendelő kötőszavak (Bánréti 1983: 5–11), a mellérendelők közé tartoznak, vagy valamiféle határesetet képeznek a kettő között (Kugler 2018: 91–111). Megengedő jelentésű elemként rokonságban állnak a *bár*-ral (1a), amely esetében Virág (2023) meggyőzően érvel amellett, miszerint ez az elem nem kötőszó, hanem diskurzusjelölő. Éppen ezért érdemes a *jóllehet*, a *holott* és a *noha* kifejezéseket is megvizsgálni olyan módon, ahogyan azt Virág (2023) a *bár*-ral tette.

- (1) a. Péter a tréfában nem vett részt, *bár* szeret nevetni. (Bánréti 1983: 13/(3))
- b. Péter a tréfában nem vett részt, *noha* szeret nevetni. (Bánréti 1983: 13/(3'))
- c. Péter a tréfában nem vett részt, *holott* szeret nevetni.
- d. Péter a tréfában nem vett részt, *jóllehet* szeret nevetni.

A következő fejezetekben és alfejezetekben ezt a kérdéskört járom körül, kezdve a három kifejezés alapvető jellemzőinek, valamint a legfontosabb szakirodalmaknak az áttekintésével.

Dolgozatom felépítése a következőképpen alakul.

A 2. fejezetben áttekintem a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* kifejezésekről szóló legfontosabb szakirodalmakat, röviden bemutatva ezen elemek történetét is.

A 3. fejezetben azt vizsgálom meg, hogy milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg ezen elemek között a szakirodalom alapján.

A 4. fejezetben bemutatom a témában végzett korpuszos és kérdőíves vizsgálataimat.

Az 5. fejezetben az előző részek tanulságai alapján következtetéseket fogalmazok meg a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* kifejezések besorolásával kapcsolatban.

A 6. fejezetben összegzem a legfontosabb gondolatokat, valamint kitérek a kutatás további lehetséges irányaira is.

2. A noha, holott, és jóllehet a szakirodalomban

Ebben a fejezetben áttekintem a *holott*, *noha*, *jóllehet* kifejezések történetét, valamint azokat a szakirodalmakat, amelyek ezen elemek kategorizálását tekintve a legrelevánsabbak.

2.1. A noha, a holott és a jóllehet történeti áttekintése

A Történeti-etimológiai szótár (TESz 1970: 135) tanúsága szerint a *holott* eredetileg összetett szó volt, mely a *hol* és az *ott* kapcsolatából jött létre. Eredetileg helyhatározószóként funkcionált (2a), a *hol*-éval párhuzamos jelentés- és használati körben. Ez azonban idővel viaszorult, és ezzel párhuzamosan más funkciói alakultak ki: vonatkozó határozószói használatából időhatározói (2b), majd ebből megengedő kötőszói (2c) szerep bontakozott ki, de az időhatározói funkciója a megengedés általánossá válásával elavult. Berrár (1956) ezzel összefüggésben arra mutat rá, hogy a megengedő értelmű határozószók, többek között csekély számukat figyelembe véve, alapvetően újkeletűek.

- (2) a. [...] kormányozza és azon gáti lovak viszik Munkácsig, **holott** is ő feleségének reménylem éjczaki statiója fog lenni. (MTSz #7316,1772)
- b. Királyné pedig Mathilda, Zellbe küldtetett, **holott** Májusnak 10-dik napján 1775-ben meg hólt. (MTSz #1036388,1790)
- c. Nem jött el, **holott** megígérte.

A *jóllehet*, a *holott*-hoz hasonlóan, összetett szóként kezdte pályafutását. A Történeti-etimológiai szótár (TESz 1970: 279) alapján a kifejezés a *jó* melléknév és a *lehet* ige mondatbeli tapadásával keletkezett. A ráhagyást, megengedés régebben a *lehet* igével is kifejezték (3a), vagy egy melléknévvel érték el ugyanezt a hatást (3b). Sokszor két ráhagyó, megengedő kifejezés került egymás mellé. Ilyen kapcsolatból született a *jóllehet* is, mely esetében a *jó* és a *lehet* közti *l* megnyúlt (3c) (Klemm 1928: 610–611).

- (3) a. **Lehet** mind futnak de maga eg vezen neresetet (omnes quidem currunt).
Lehet, mind futnak, de maga egy veszen nyeresetet. (Klemm 1928: 610)
- b. **Igaz** hogy te érdemlenéd meg, de engedd oda annak. (Klemm 1928: 610)
- c. **yollehet** lattatnak az gyermek meg holtnak lenny: De maga az nép ewuewhuala.
Jóllehet láttatnak az gyermek meghaltnak lenni: De maga az nép az övé vala.
(Klemm 1928: 611)

A *noha* a *no* indulatszó és a *ha* kötőszó összekapcsolódásából keletkezett, ebből adódóan ezt a kifejezést is összetett szóként tartjuk számon (TESz 1970: 1021). A *no* indulatszó továbbra is előfordul a *ha* kötőszavas mondatok előtt (4a). Összeforrásuk azután valósult meg, miután a *ha* kötőszót elkezdték megengedő mellékmondatok bevezetésére használni; ez az összetett elem ugyanis egyértelműbben tölti be ugyanazt a funkciót, amelyben korábban a *ha* egymagában jelent meg (4b).

- (4) a. **No ha** eljöttél, fiam, hát megajándékozlak téged három szál aranyhajjal, és a mely három szál aranyhaj mindenkor igazat fog neked jelenteni. (MTSz #6984644,1855)
b. **Noha** elfáradt, mégsem pihent le.

2.2. A **noha**, a **holott** és a **jóllehet** szakirodalmi áttekintése és jelenlegi besorolásuk

Az összetett mondatok csoportosítása általában a tagmondatok grammatikai-jelentéstani viszonya alapján történik, ez alapján alárendelő és mellérendelő mondatokról beszélhetünk. Az alárendelő mondatok tagmondatai nem azonos szerkezeti szinten helyezkednek el, az egyik részét képezi a másiknak. A mellérendelő típus abban tér el az alárendelőtől, hogy tagmondatainak kapcsolata alapvető logikai viszonyon alapszik, és ezt a kapcsolódást egy mellérendelő kötőszó jelölheti, illetve teheti egyértelműbbé (Keszler 2019).

Kenesei (1992: 537–539) állítása szerint a mellérendelő mondatokban a tagmondatok a kötőszó helyének változtatása nélkül felcserélhetők (5a-b,d-e). Ellenben az esetükben nem lehetséges, hogy a második tagmondatot a kötőszóval együtt helyezzük a mondat legelejére, a mellérendelő kötőszók nem jelenhetnek meg mondat élén (5c,f).

- (5) a. Esik az eső, és fúj a szél. (Kenesei 1992: 538/(2a))
b. Fúj a szél, és esik az eső. (Kenesei 1992: 538 (3a))
c. *És fúj a szél, esik az eső. (Kenesei 1992: 538 (10a))
d. A regény érdekes, de a vers gyöngye. (Kenesei 1992: 538 (2b))
e. A vers gyöngye, de a regény érdekes. (Kenesei 1992: 539 (3b))
f. *De a regény érdekes, a vers gyöngye. (Kenesei 1992: 539 (10b))

Kenesei (1992) ezen tulajdonságok alapján az alá- és mellérendelés elkülönítésére egy úgynevezett felcserélés-próbát javasol, melynek lényege tehát az, hogy amennyiben egy tagmondat az öt megelőző kötőszóval együtt a mondat élére helyezhető, akkor az adott kötőszó alárendelő, míg ha ez nem lehetséges, akkor mellérendeléssel állunk szemben. Ezen próba alapján tehát az *és* és a *de* egyértelműen mellérendelő kötőszók (5).

Kenesei (1992) azt is megállapította, hogy az alárendelő tagmondatok esetében nem jellemző az a mellérendeléseknél megfigyelhető tulajdonság, miszerint a tagmondatok a kötőszó helyének változtatása nélkül felcserélhetők (6a-b); viszont mivel az ő esetükben a kötőszó az általa bevezetett tagmondat része, ezért azzal együtt a mondat élére helyezhető. Végeredményben tehát az alárendelő kötőszók a mellérendelőkkel szemben mondatélen is felbukkanhatnak (6c). Mindezek alapján a *hogy* egyértelműen az alárendelő kötőszók közé tartozik.

- (6) a. Az indián eljárt egy táncot, hogy essen az eső.
- b. *Essen az eső, hogy az indián eljárt egy táncot.
- c. Hogy essen az eső, az indián eljárt egy táncot.

Bánréti (1983) az alá- és mellérendelések elkülönítésére a felcserélés-próba mellett egy másik tesztet is javasol, melynek lényege az, hogy mellérendelések esetében az antecedensnek meg kell előznie a vele korreferens névmást (7a-b), míg alárendeléseknél a megfelelő elemek fordított sorrendje is lehetséges (7c-d). Az anaforikus viszonyok vizsgálata is alátámasztja tehát, hogy a *hogy* kötőszó alárendelő, míg az *és* ezen teszt alapján is mellérendelőnek bizonyul.

- (7) a. János_j tegnap beszélt Péterrel_p, és elmondta *pro_j* neki_p... (Bánréti 1983: 6)¹
- b. *Tegnap beszélt *pro_j* vele_p, és János_j elmondta Péternek_p, hogy... (Bánréti 1983: 6)
- c. Az indián_i eljárt egy táncot, hogy felébressze *pro_i* a medvét.
- d. Hogy felébressze *pro_i* a medvét, az indián_i eljárt egy táncot.

Az összetett mondatok érdekes alcsoportját képezik az úgynevezett sajátos jelentéstartalmú, nem mondatrészkifejtő összetett mondatok. Ebbe a típusba tartoznak a megengedő jelentéstartalmú mondatok is. Ezek státusza a szakirodalom alapján korántsem egyértelmű.

A generatív szakirodalom (lásd pl. Kenesei 1992, Bánréti 1983) alapján a megengedő mondatok egyértelműen az alárendelések közé tartoznak, mivel a kötőszó ilyen esetekben az általa bevezetett tagmondatokkal együtt a mondat élére helyezhető (8a-b), valamint az anaforikus viszonyok próbája is ezt a besorolást igazolja (8c-d).

- (8) a. Süt a nap, bár tél van. (Kenesei 1992: 539 (9a))
- b. Bár tél van, süt a nap. (Kenesei 1992: 539 (9a))

¹ Bánréti eredeti példamondataiba én tettem be a *pro* elemeket, illetve az indexeket megkönnyítendő a jelenség értelmezését.

c. Péternek_p nem jutott eszébe semmi az órán, bár pro_p alaposan megtanulta a leckét. (Bánréti 1983: 7).

d. Bár alaposan megtanulta pro_p a leckét, Péternek_p nem jutott eszébe semmi az órán. (Bánréti 1983: 7).

A megengedő kötőszók egyöntetű besorolása az alárendelő kötőszók közé azonban több szempontból is problematikus. A *bár* esetében Virág (2023) amellet érvel, miszerint ez a kifejezés nem is kötőszó, hanem diskurzusjelölő partikula, illetve az őt tartalmazó szerkezet inkább a mellérendelések közé tartozik. Ezt azzal támasztja alá, hogy a *bár* megjelenhet nem tagmondatéli pozícióban is (9a-b), valamint hogy előfordulhat mellérendelő kötőszóval együtt úgy, hogy a két elem ugyanazon két tagmondat között teremtsen kapcsolatot (9b).

(9) a. Legyek bár a leghatalmasabb ember az egész világon, ki vagyok én az Istenhez képest? (Virág 2023: 10 (16b))

b. Legyen bár nagyszerű előadó, de minket nem győz meg. (Virág 2023: 22 (26b'))

Bánréti (1983: 15–24) vizsgálatai arra engednek következtetni, hogy a megengedő kötőszók nem viselkednek egyformán szintaktikai szempontból. A *noha* és a *jöllehet* állítása szerint előfordulhat a mondat élén (10b-b'), azaz besorolható az alárendelő kötőszók közé, míg a *holott* elemet ő csak két tagmondat között tartja elfogadhatónak (10c-c').

(10)a. Péter a tréfában nem vett részt, **noha** szeret nevetni. (Bánréti 1983: 13 (3'))

a'. Péter a tréfában nem vett részt, **jöllehet** szeret nevetni.

b. **Noha** szeret nevetni, Péter a tréfában nem vett részt.

b'. **Jöllehet** szeret nevetni, Péter a tréfában nem vett részt.

c. Itt minálunk nem is hajnallik még, **holott** másutt már a nap úgy ragyog. (Bánréti 1983: 6)

c'. ***Holott** másutt már a nap úgy ragyog, itt minálunk nem is hajnallik még. (Bánréti 1983: 6).

Bánréti (1983) tehát a számunkra releváns kifejezéseket két csoportra osztja: az elsőbe tartozik a *noha* és a *jöllehet*, melyek mondat élén is állhatnak, míg a *holott* a második csoportba sorolódik azon tulajdonsága alapján, hogy nem jelenhet meg mondat élén. Kenesei (1992: 548) mindegyik kifejezést a független alárendelések között tárgyalja.

A következőkben néhány alternatív elképzelést ismertetek a szóban forgó kifejezések besorolását illetően.

Simonyi (1881-1883) az alárendelések közé sorolja a *noha*, *holott* típusú mondatokat, míg a *bár*, *jóllehet* kötőszavakat tartalmazók esetében a mellérendelésekkel állítja őket párhuzamba. Arra a kérdésre azonban nem ad választ, hogy milyen kritérium(ok) alapján különítette el egymástól a csoportokat. B. Lőrinczy (1956) Simonyival szemben azt állítja, hogy a kötőszavakat nem lehet megkülönböztetni: mindegyik kifejezés ugyanúgy viselkedik, így felesleges a felosztásuk alá- és mellérendelőkre.

A hagyományos nyelvészetben (lásd pl. Keszler 2019) a megengedő mondatokat tipikusan a sajátos jelentéstartalmú, nem mondatrészkifejtő mondatok közé sorolják, és az alárendelés és a mellérendelés közötti átmenetnek tekintik őket. Ezt arra alapozzák, hogy a főmondatba nem lehet a mellékmondat tartalmára vonatkozó utalószót tenni, a tagmondatok kapcsolata – a mellérendelő mondatokhoz hasonlóan – logikai jellegű, ám szerkezetét tekintve az alárendelő típusra hasonlít. Ez utóbbi tulajdonsága úgy értendő, hogy a tagmondatokat alárendelő kötőszó köti össze, ezenfelül felecserélhető a tagmondatok sorrendje (Keszler 2019) (11a,b).

(11)a. Nem tudtam kinyitni a zárat, ***noha*** minden kulccsal próbálkoztam. (Keszler 2019)

b. ***Noha*** minden kulccsal próbálkoztam, nem tudtam kinyitni a zárat.

A funkcionális-kognitív nyelvészek körében az az általános vélekedés, miszerint azok a megengedő mondatok, melyekben nincs mondatrészkifejtés, hanem a teljes főmondati jelenethez kapcsolódik a feltétel (12a), illetőleg a főmondathoz kapcsolódó elvárásokkal nehezen összeegyeztethető másik jelenet (12b), nem sokban különbözik a mellérendeléstől (Kugler 2017b: 852). Ugyanakkor azt is kimondják, hogy bizonyos esetekben az is megfigyelhető, hogy mellékmondat-főmondat sorrend esetén a második tagmondatban előfordulhat egy mellérendelő kötőszó (*de*), ezzel kétszeresen jelölve a megengedő-megszorító viszonyt (Kugler 2017b: 852)².

(12) a. Magyarországon soha nem lesz rend, demokrácia, ha folytatódik a félrevezetés. A magyar nép megmaradása akarat és tisztánlátás kérdése is. (Kugler 2017b: 852 (104a))

b. [...] a jugoszláv elnök rendszerének megdöntése is szerepelt egy éve a célok között, ***bár*** ez akkor nem volt reális. (Kugler 2017b: 852 (105a))

² Bár a szerző erre a jelenségre az idézett munkájában nem ad példát, de Virág (2023: 22 (26b')) fentebb (8b)-ként idézett példája illusztrálja a *de* potenciális megjelenését megengedő kifejezést tartalmazó mondatokban (legalábbis a *bár* esetében).

Horváth (2021) megítélése szerint a megengedő mondatokat nem homogén kategóriaként kell kezelni, ugyanis szintaktikailag nem egyformán viselkednek; a lényeg ezúttal is a részletek alapos megfigyelésében rejlik. Ebből adódóan lesz köztük olyan, amely inkább a mellérendelő, azon belül pedig az ellentétes mondatok közé kerül, míg olyan is akad, amely inkább az alárendelésekhez közelít.

Összességében megállapítható, hogy a szakirodalmak tanúsága szerint egyáltalán nincs egyetértés sem a megengedő mondatok, sem a megengedő kifejezések besorolását illetően.

A fentebb bemutatott munkák szerzői mind a három általam vizsgált kifejezésre megengedő kötőszóként hivatkoznak, bizonyos szerzők különböző csoportokba sorolják azokat eltérő szintaktikai viselkedésük alapján (pl. Bánréti 1983), míg mások együtt tárgyalják őket (pl. Kenesei 1992). A következő fejezetekben elsősorban arra a kérdésre próbálok választ találni, hogy a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* valóban olyan típusú kötőszónak tekinthetőek-e, amelyikbe tartozónak a szakirodalom alapvetően sorolja őket, vagy esetükben is egy-egy diskurzusjelölő partikulával van dolgunk, ahogy Virág (2023) tapasztalta ezt a *bár* kapcsán.

3. A *noha*, a *jóllehet* és a *holott* mondaton belüli elhelyezkedése

3.1. A *noha* és a *jóllehet* hasonlóságai és különbségei

Ahogy azt a korábbiakban említettem, Bánréti (1983) megállapította, hogy a megengedő kötőszók különbözően viselkednek a tagmondatokon belüli előfordulásukat tekintve (9). Alapvetően három csoportra osztja ezeket a kifejezéseket, az úgynevezett „mozgásmintájukra” hivatkozva; „mozgásminta” alatt lényegében azt érti, hogy az adott kötőszavak mikor hol helyezkednek el egy adott szósorban, vagyis lényegében hová „mozoghatnak”, és hová nem kerülhetnek.

A kutatásom szempontjából az első csoport irreleváns, mivel ebbe – Bánréti szerint – csak az *ugyan* tartozik, amely egyedül az első tagmondatban bukkanhat fel (Bánréti 1983: 13). Számunkra sokkal érdekesebbnek és izgalmasabbnak bizonyul a második kategóriába sorolt *noha* és *jóllehet*, illetve a harmadikba került *holott*.

Mint az már az előző fejezetben is olvasható, a *noha* és a *jóllehet* nagy általánosságban állhatnak mondatélen és a két tagmondat között is, de Bánréti (1983) további pontosító megfigyeléseket is tett erről a két kifejezésről.

Bánréti (1983: 16–17) szerint a *noha* és a *jóllehet* egyaránt állhat mondat élén (13a), azonban tagmondat belsejébe csak bizonyos kritériumok teljesülés mellett kerülhetnek, így

például akkor, ha a második tagmondat nem vezet be új topikot (13b), míg a fókuszról és az állítmánytól jobbra (13c) sosem kerülhetnek ezek a kifejezések (Bánréti 1983: 16).

- (13)a. *Noha / Jóllehet* _TSári _Frosszul tájékozódik, _TBálint _Fnem tévesztette el az utat. (Bánréti 1983: 16–17)³
- b. _TSári *noha / jóllehet* _Frosszul tájékozódik, mégis hazatalált. (Bánréti 1983: 17)
- c. *_TSári _Frosszul tájékozódik *noha / jóllehet*, _TBálint _Fnem tévesztette el az utat. (Bánréti 1983: 16–17)

Bánréti összességében azt állapítja meg, hogy kifogástalan mellérendelő mondatához akkor juthatunk, ha a kötőszót a két tagmondat között helyezzük el, függetlenül az aktuális tagolódástól. Szerinte a második tagmondat belsejébe illesztett *noha*, *jóllehet*, *bár* stb. kifejezések rossz vagy kétséges formájú mondatokat eredményeznek (Bánréti 1983: 23).

3.2. Miben más a holott?

Bánréti (1983: 22) szerint a megengedő kötőszók egy újabb, szintaktikai viselkedés alapján behatárolt csoportját a *holott* alkotja; azt hangsúlyozza ki az esetben, hogy ez a kifejezés csak és kizárólag a két tagmondat között állhat (14a,d), tagmondat belsejében (14b,c) vagy az egész mondat élén (14e) nem jelenhet meg.

- (14) a. Ezeket a verseket kevesen értik meg, *holott* sokan olvassák. (Bánréti 1983: 22 (22))
- b. *Ezeket a verseket kevesen értik meg, sokan *holott* olvassák. (Bánréti 1983: 22 (22))
- c. *Ezeket a verseket kevesen értik meg, sokan olvassák *holott*. (Bánréti 1983: 22 (22))
- d. Itt minálunk nem is hajnallik még, *holott* másutt már a nap úgy ragyog. (Bánréti 1983: 6)
- e. **Holott* másutt már a nap úgy ragyog, itt minálunk nem is hajnallik még. (Bánréti 1983: 6).

A *holott* lehetséges mondatbeli pozíciói kapcsán érdekes adalékkal szolgál Kugler (2017b: 852), aki arra hívják fel a figyelmet, hogy ez a kifejezés, bár ritkán, de előfordulhat tagmondat élén is; ilyenkor azonban nem megengedő kötőszóként tekintünk rá, hanem diskurzusjelölő kifejezésként. Ezt azzal indokolja, hogy ezen esetekben nem mellékmondat-főmondat sorrendet jelez, ahogy szövegmondatokat sem kapcsol össze, ehelyett a megszorító *de*-hez hasonlóan

³ A (13a-c) példákban a Bánréti T-vel a Topikot, F-fel a Fókuszban álló összetevőt jelöli.

blokkolja az első jelenet által aktivált várakozások érvényének a fenntartását (Kugler 2017b: 852).

Ez utóbbi megállapítás remekül illeszkedik dolgozatom legfőbb felvetéséhez, miszerint az általam vizsgált kifejezések nemcsak megengedő kötőszóként állják meg a helyüket a mondatokban, hanem másra, többre is hivatottak.

4. Korpuszos és kérdőíves vizsgálatok és eredményeik

Mindenképpen szerettem volna a szakirodalmon túl is vizsgálni, mert kíváncsi voltam, hogy valójában miként működik a *noha*, a *holott* és a *jóllehet*. Tudni szerettem volna, mennyire gyakran használják az emberek ezeket a kifejezéseket, hogy milyen a megítélésük, továbbá az is érdekelt, hogy manapság is úgy vélekednek-e róluk, mint ahogyan például Bánréti a nyolcvanas években. Ezen kérdéseim megválaszolására két kérdőívet állítottam össze az elmúlt hónapok során, melyek közül az egyik a Bánréti (1983) által is megadott mondatokat vizsgálta szintaktikai szempontból, a másik pedig az írásban és szóban történő előfordulásukra és a milyenségükre fókuszált. A következőkben ismertetem kutatásom ezzel kapcsolatos eredményeit.

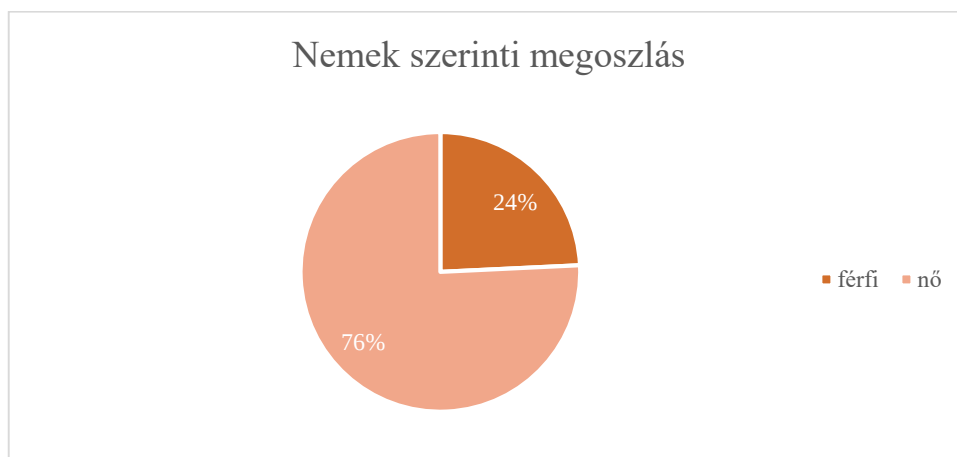
4.1.A második kérdőív tanulságai

Először annak a kérdőívnek az eredményeit ismertetem, amelyet másodikként készítettem, és 2023. november 12-én kezdtem el terjeszteni a Facebook-on. Ezt összesen 99 tizennyolc éven felüli személy töltötte ki, a válaszadás anoniman zajlott. Elsősorban nyelvészeti ismeretekkel rendelkező emberek válaszaira voltam kíváncsi, azonban mivel a hólabdamódszerhez folyamodtam, olyanokhoz is eljutott a kérdőív, akik nem rendelkeztek ilyen jellegű tudással. Így a vizsgálati horizont is kitágult, illetőleg a laikusok véleményével olyan új nézeteket ismerhettem meg, melyek a kutatás későbbi szakaszaiban lehetnek mérvadók.

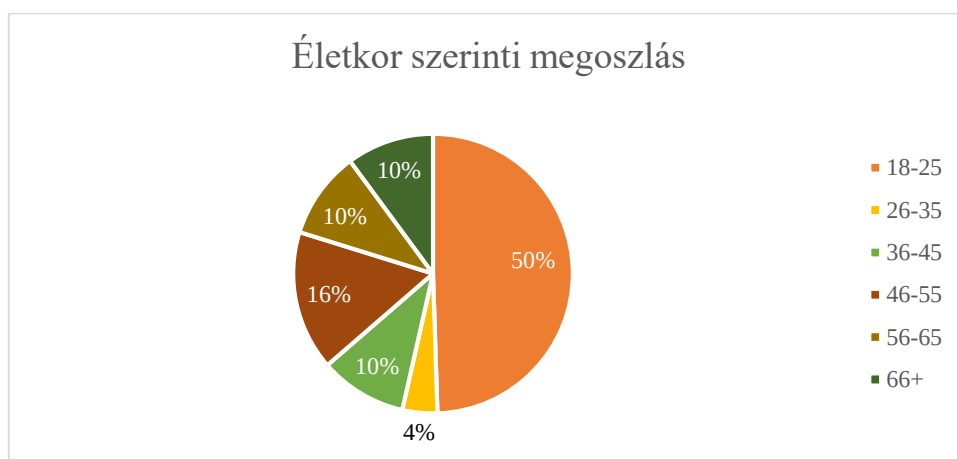
A kitöltők többsége nőnek vallotta magát, az életkoreloszlás tekintetében a legtöbb válaszadó tizennyolc-huszonöt év közötti fiatal felnőtt volt. A megkérdezettek jelentős része rendelkezett felsőoktatásban szerzett nyelvészeti ismeretekkel, ők megközelítőleg a 99 kitöltőnek a 60%-át tették ki.

(15) A második kérdőív kitöltőinek alapadatai

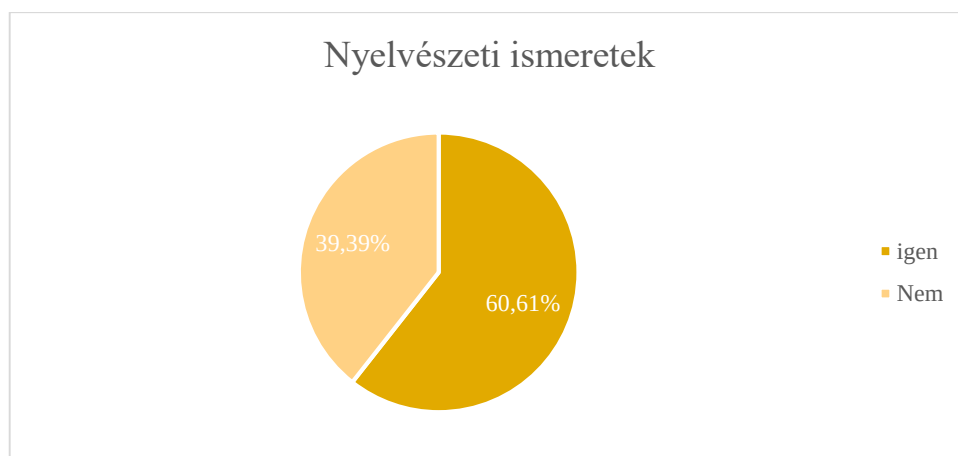
a)

b)

c)

A kérdőívet magát két szakaszra bontottam. Az elsőben különféle tulajdonságokat adtam meg, ezek közül választva kellett a kérdőív kitöltőinek jellemezniük az adott kifejezést. Több válaszlehetőséget is megjelölhettek. Az alább olvasható jelzők közül válogathattak, illetőleg ők maguk is írhattak egyéb javaslatokat:

- *régies*
- *modoros*
- *semleges (semmilyen különleges stílusértékkel nem rendelkezik)*
- *választékos nyelvhasználathoz kötődik*
- *inkább írásban használatos*
- *inkább szóban használatos*
- *írásban és szóban is használatos*
- *formális nyelvhasználathoz kötődik*
- *informális nyelvhasználathoz kötődik*
- *nem kötődik sem a formális, sem az informális nyelvhasználathoz egyértelműen*

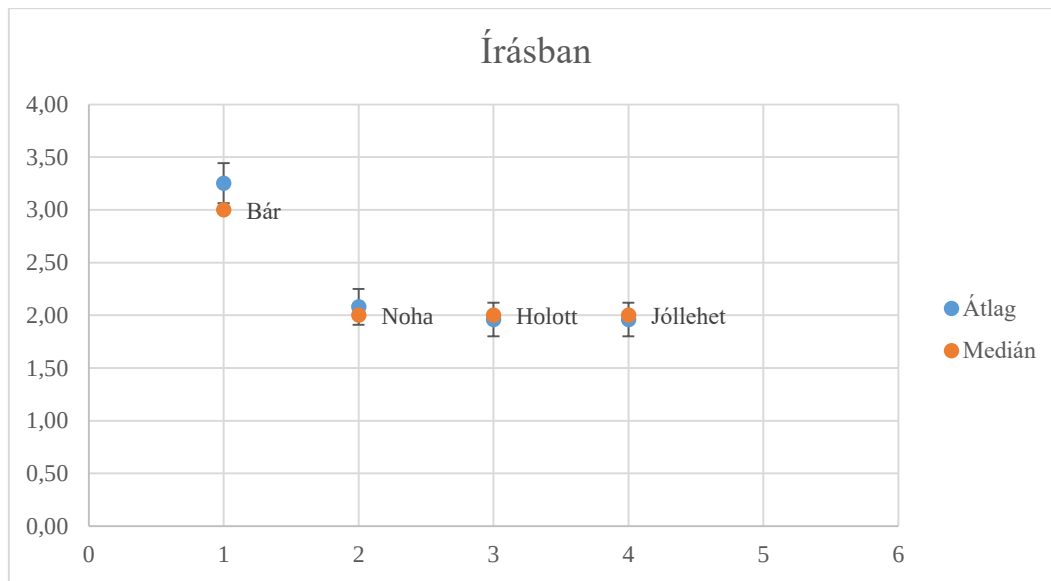
A kérdőív második részében arra kérdeztem rá, milyen gyakorisággal fordulnak elő az adatközlők nyelvhasználatában az általam vizsgált kifejezések írásban és szóban. Ezt azért tartottam fontosnak, mert bizonyos szavakat, szófordulatokat többször alkalmazunk írott szövegekben, mint mindennapi diskurzusaink során. Így lehetségesnek gondolom, hogy például a *jóllehet*-hez előbeszédben kevesebbszer fordulnak az emberek, de gyakorta, vagy legalábbis gyakrabban választják az írott dokumentumaik megalkotásakor.

Itt egy ötös skálán belül mozogva határozhatták meg a megkérdezettek, milyen sűrűn használják a *bár*, a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* kifejezéseket.⁴ A skálán a számok a következő lehetőségeknek feleltek meg:

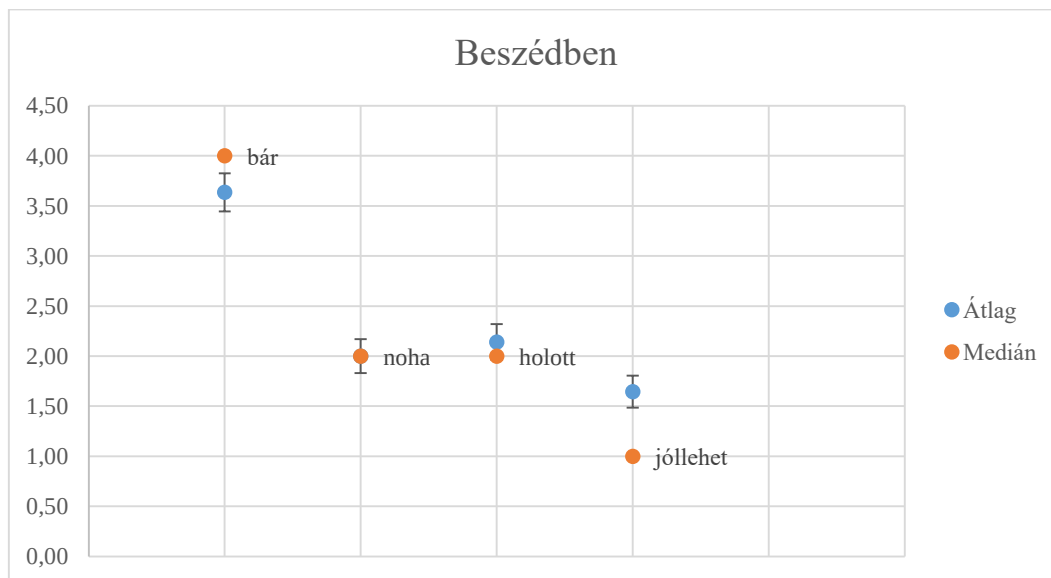
- 5 – mindig
- 4 – majdnem mindig
- 3 – gyakran
- 2 – néha
- 1 – soha

A kérdőívben ezen kérdésekre a következő válaszokat kaptam:

⁴ A *bár* azért szerepelt a kérdőívekben, mert ezen kifejezések egyfajta tipikus megtestesítőjének tekinthető, így összehasonlítási alappal szolgálhat a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* működésének megértésében.

1. ábra: A különféle megengedő kifejezések használati gyakorisága írásban

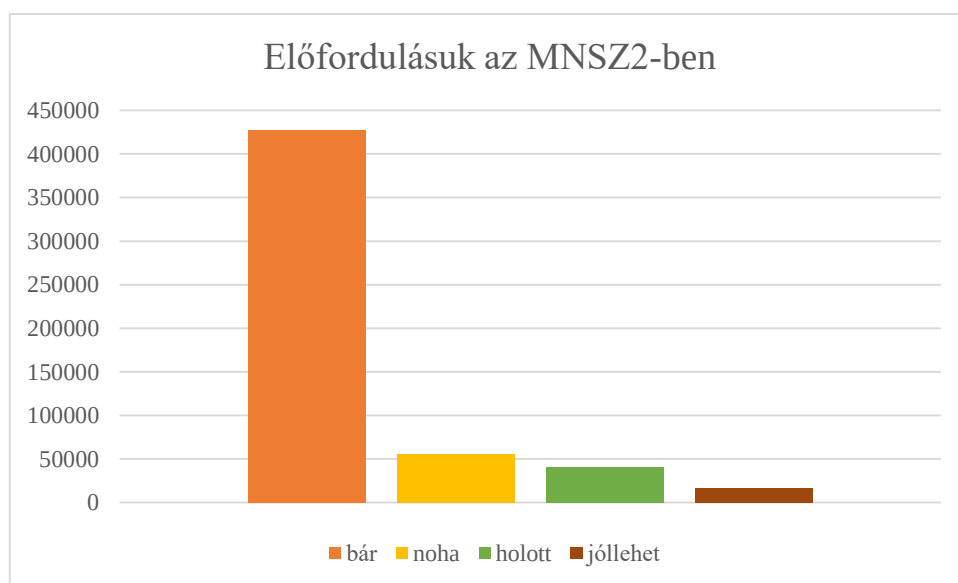

2. ábra: A különféle megengedő kifejezések használati gyakorisága beszédben

Az 1. és a 2. ábrán látható adatokból kiderül, hogy a kérdőív kitöltői leggyakrabban a *bár*-t használják, szóban 'majdnem mindig', míg írásban kicsit ritkábban, 'gyakran' alkalmazva ezt a kifejezést. Írásban a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* használati gyakorisága között nem mutatható ki szignifikáns különbség, ám beszédben a *jóllehet*-et egyértelműen ritkábban alkalmazzák a beszélők (konkrétan szinte soha sem használják), mint a bevallásuk szerint 'néha' alkalmazott *nohá*-t és *holott*-ot. Összintén szólva ez az eloszlás meglepetés volt számomra: azt vártam, hogy a *bár* után egyértelműen a *noha* lesz a második legnépszerűbb ezen kifejezések közül, de ez a

várakozásom nem igazolódott (sőt a *holott* egy hangyányival még gyakoribbnak is bizonyult a *nohá*-nál, de ez a különbség nem volt számottevő).

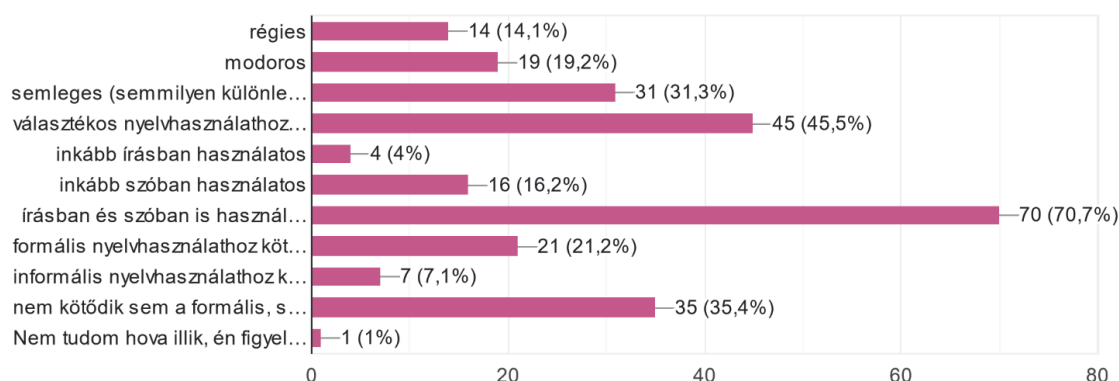
A 3. ábra azt mutatja, hogy a vizsgálatban szereplő megengedő kifejezéseknek a csak írásbeli szövegeket tartalmazó MNSz2-ben való előfordulási aránya körülbelül megfelel annak, amit a kérdőív kitöltői ezek használati gyakoriságáról mondtak: a *bár* messze a leggyakoribb ezen kifejezések közül, 427.319 találat volt rá. Ami a többi vizsgált kifejezést illeti, a *noha* (56.098 találat) és a *holott* (40.423 találat) között megfigyelhető némi különbség az előbbi kifejezés javára, míg a *jóllehet* egy nagyságrenddel még ezeknél is ritkábban fordul elő, erre a kifejezésre mindössze 16.422 találatot kaptam. Kissé meglepő módon ez a mintázat inkább azt az eloszlást tükrözi, amit a kérdőív kitöltői a megengedő kifejezések beszédben való használati gyakoriságáról állítottak (2. ábra), és nem azt, amit az írásbeli használatra vonatkozóan kaptam (1. ábra).

3. ábra: A különféle megengedő kifejezések előfordulásai

A következőkben egyenként vizsgálom meg a kifejezéseket és azt, hogy milyen jellemzőket társítottak hozzájuk a kérdőív kitöltői.

4.1.1. A *bár* megítélése

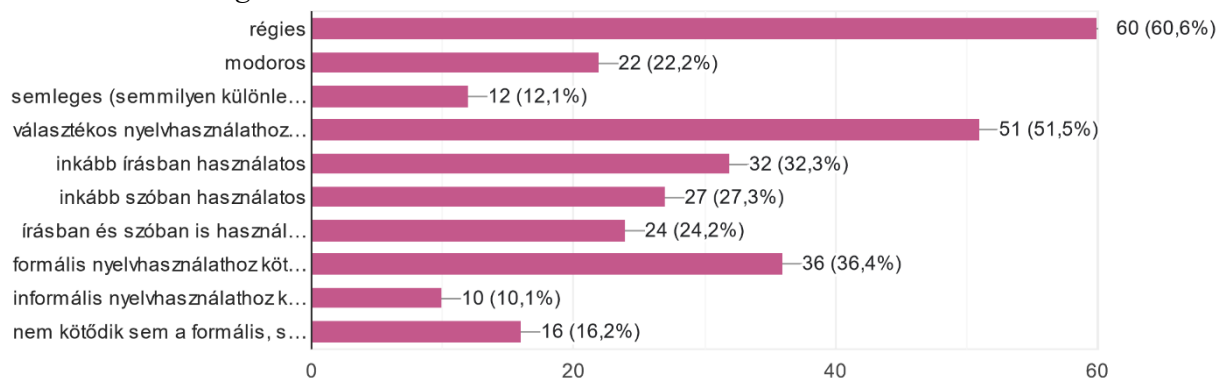
4. ábra: A *bár* megítélése százalékos arányokban

Mint azt a 4. diagram is mutatja, a *bár*-t a legtöbben *írásban és szóban is használatosnak* tartották. Sokan inkább a *választékos szóhasználat* kategóriájába sorolják, melyet alátámaszt az „egyéb megjegyzések” rovatba írt következő vélemény is: „*Nem tudom, hova illik, én figyelemfelkeltőként használom a de helyett.*” Számomra ez azt jelenti, hogy nehezen be kategorizálható, mivel eléggé ismert és sűrűn alkalmazott kifejezés, azonban valahogyan intellektuálisabban hat egy egyszerű *de* kötőszónál. Talán arra is célzott a válaszadó ezzel a megfogalmazásával, hogy jobban kihangsúlyozza a két dolog között lévő különbséget a *de*-nél.

Többen érzékelik semlegesnek, ami szintén a megszokottságára, köznapi beszédbe való beágyazódottságára utalhat.

Összességében megállapítható, hogy a *bár*-t egy szofisztikáltabb kifejezésnek tekintik, mely a *de* mellérendelő kötőszó egy talán modorosabb változataként is megállja a helyét, viszont a többség egy teljesen természetes, ismert elemnek tekinti.

4.1.2. A *noha* megítélése

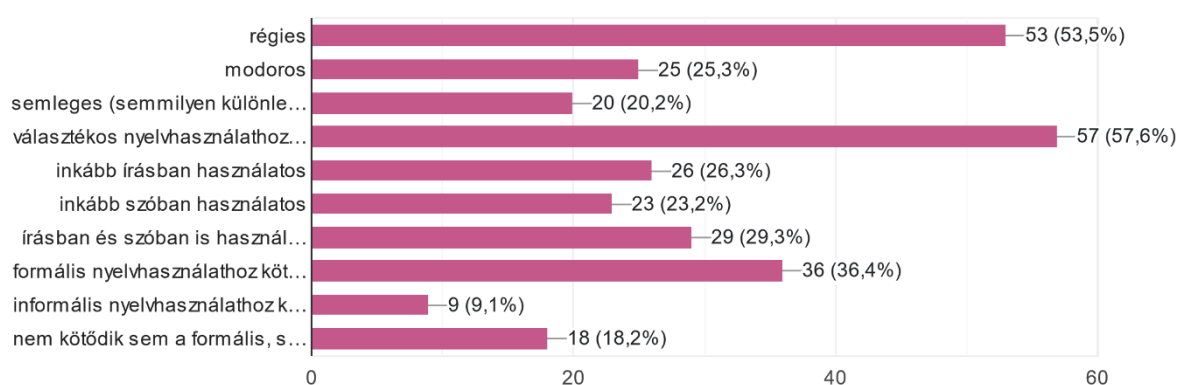

5. ábra: A *noha* megítélése százalékos arányokban

A *noha* a legtöbb megkérdezett szerint *régiesnek* minősül, sokan a *választékos nyelvhasználat* kategóriájába sorolták. Megállapítható, hogy beszédben és írásban is igencsak ritkán alkalmazott kifejezés, nem annyira ismert és elfogadott, mint a *bár*. Többen is a *formális nyelvhasználat*hoz kötődőnek vélik, emellett leginkább irodalmi környezetben tekintik elfogadhatónak a használatát.

Összességében arra a konklúzióra juthatunk, hogy a *noha* a *bár*-hoz képest jóval népszerűtlenebb, kevésbé ismert eleme a kitöltők szókincsének. Régiesnek, vagy a hétköznapi beszédben túlságosan modorosnak érződő kifejezésnek tűnik, amelyet sokan nem tartanak egyenrangúnak a *bár*-ral vagy a *de*-vel. Sőt, azt is leolvashatjuk a grafikonról, hogy alkalmazását inkább írott szövegek esetén tudják elképzelni a válaszadók, beszédben nem használják annyira, mint a *bár*-t.

4.1.3. A **holott** megítélése

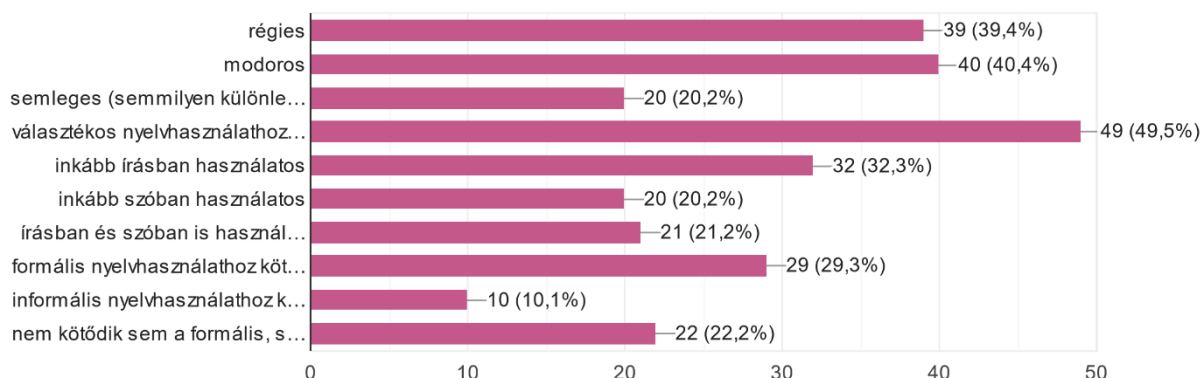
6. ábra: A **holott** megítélése százalékos arányokban

A mérvadó többség által a *választékos nyelvhasználat*hoz sorolt *holott* mutatja talán a legvegyesebb eredményeket. A diagram remekül láttatja, hogy a megkérdezettek jelentős hányada *régiesnek* tekinti. Azonban a többi válaszlehetőség közel ekvivalens, ami arra enged következtetni, hogy a *holott* kifejezés milyensége nem egyértelműen meghatározható. Mintha nem igazán lenné a helyét az eddig vizsgált *noha* és a *bár* mellett. Ebben esetleg szerepe lehet annak az előző fejezetben felvázolt szintaktikai viselkedésbeli különbségnek, mely a *holott* és a többi megengedő kifejezés között figyelhető meg.

Nem mondható a mindennapi írott és beszélt kommunikáció alapkövének, kevesen fordulnak hozzá, csekély ismeretsége dacára mégis fellelhető, leginkább irodalmi szövegekben.

Ezt mutatja a 2.2. fejezetben felbukkanó (10c) példa is, mely egy idézet Petőfi Sándor *Magyar vagyok*⁵ című költeményéből.

4.1.4. A jóllehet megítélése

7. ábra: A jóllehet megítélése százalékos arányokban

Az összességében legkevésbé használt *jóllehet*-hez a legtöbben bizalmatlanul, idegenkedve fordultak. Néhány kitöltővel folytatott magánbeszélgetésemből azt a tanulságot szűrtem le, hogy a nagy többség számára ez a kifejezés elfeledett, különös és módfelett ritkán használnak bizonyul. Valamiért mindenki ezt emeli ki a négy közül, hogy ez illik a legkevésbé az általam vizsgált kifejezések közé.

A grafikonon a legkiemelkedőbb értéket a *választékos nyelvhasználathoz kötődik* kategória mutatja. Ezután közvetlenül a *modoros* és a *régies* fogalmakhoz tartozó számadatok következnek. Összegezve a *jóllehet* egy sokak számára ismeretlen, különösnek ható, avítt kifejezés.

Lehetséges volna, hogy a *jóllehet* egy letűnt korszak maradványa, éppen emiatt kiveszőben van a köznapi nyelvből? A soron következő fejezetben, amelyben a másik kérdőívem eredményeit fogom bemutatni, talán jobban érthetővé válik, miért is fogalmazódott meg bennem ez a kérdés.

4.2. Az első kérdőív tanulságai

Az első kérdőívet 2023. október 30-án osztottam meg, úgyszintén a Facebook profilomon, a hólabdamódszert alkalmazva. Az elsődleges bázist ugyancsak a nyelvészeti ismeretekkel

⁵ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/petofi-sandor-DFB2/1847-EFBB/magyar-vagyok-F033/> (2024.01.26.)

rendelkező tizennyolc éven felüli személyek képezték, viszont az előbb tárgyalt kérdőívhez hasonlóan ezt is töltötték ki laikusok.

Összesen 68 válasz érkezett, a kérdőív az előzőhöz hasonlóan anonim volt; a 68 személy közül ezúttal 11-et ki kellett zárnom, mert bizonyos egyértelműen megítélhető szósorokra (16a-b) nem adekvát válaszokat adtak, ami felületes, nem átgondolt kitöltésre utal; így a továbbiakban a vizsgálatban benn maradt 57 adatközlőtől származó adatokat ismertetem. Filler mondatokat nem használtam fel a kérdőív elkészítése során, ugyanis tartottam tőle, hogy akkor kevesebben töltenék ki, illetve adnának jól megfontolt válaszokat, mivel a kérdőív így is meglehetősen hosszú volt.

(16) a. **Bár** szeret nevetni, Péter nem vett részt a tréfában.

b. **Bár** Sári megmondta neki a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.

A válaszadóknak 66 szósorról kellett az anyanyelvi érzékükre hagyatkozva eldönteniük, mennyire tartják elfogadhatóknak ezeket. Az alábbi lehetőségek közül választhattak⁶:

5 Teljesen elfogadható szó sor

4 Enyhén jelölt szó sor

3 Jelölt szó sor

2 Határeset

1 Elfogadhatatlan, de azért nem 0

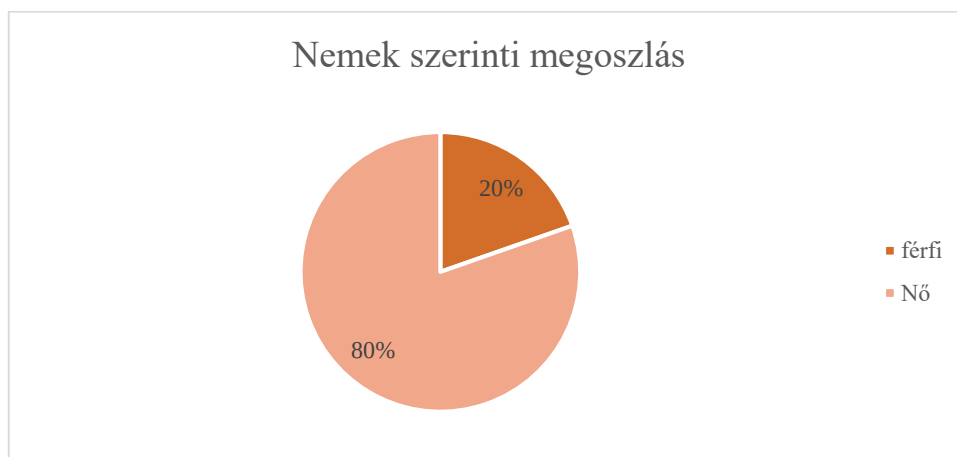
0 Teljesen elfogadhatatlan

Az adatközlőktől kapott válaszokat Microsoft Excel (2016) programban összesítettem, majd grafikonokat készítettem a statisztikai eredményekről. Az alább látható grafikonok nem tartalmazzák mind a 66 szósort, ugyanis bizonyos mondatokat majd a kutatás egy későbbi fázisában szeretnék tüzetesebben megvizsgálni.

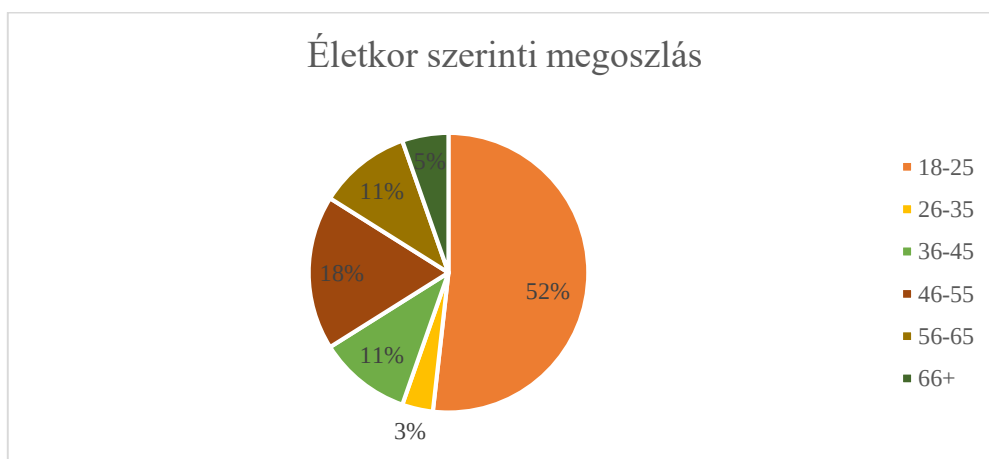
⁶ A dolgozatban alkalmazott skála annak a nemzetközileg használatos hatfokozatú skálának a számokra való átkonvertálása, melyet például Alberti és Laczkó (2018) munkájában alkalmaznak a szerzők a szósorok grammatikalitásának megítélésére. Ebben a munkában a következő jeleket rendelik az egyes meghatározásokhoz: pipa vagy jelöletlenség: teljesen elfogadható szó sor; (?): enyhén jelölt szó sor; ?: jelölt szó sor; ??: határeset; *?: elfogadhatatlan, de a *-hoz képest elfogadhatóbb; *: teljesen elfogadhatatlan. Én azért választottam ugyanezen skála számosított verzióját, mert a kitöltők számára ezek az értékelések az iskolai értékelésekhez való hasonlóságuk alapján ismerősek lehettek, valamint mert a statisztika miatt úgyis át kellett volna konvertálnom a kapott adatokat számokká – ily módon ezt a lépést „megspórolhattam”.

(17) Az első kérdőív kitöltőinek alapadatai

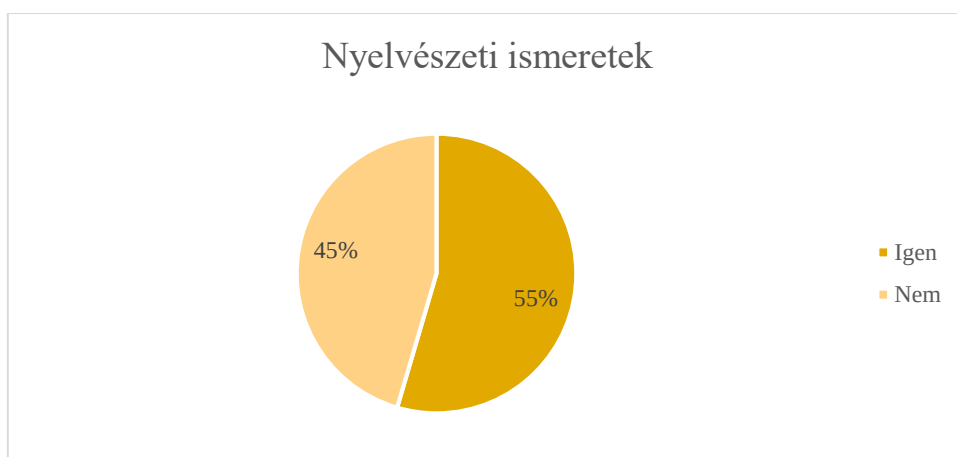
a)

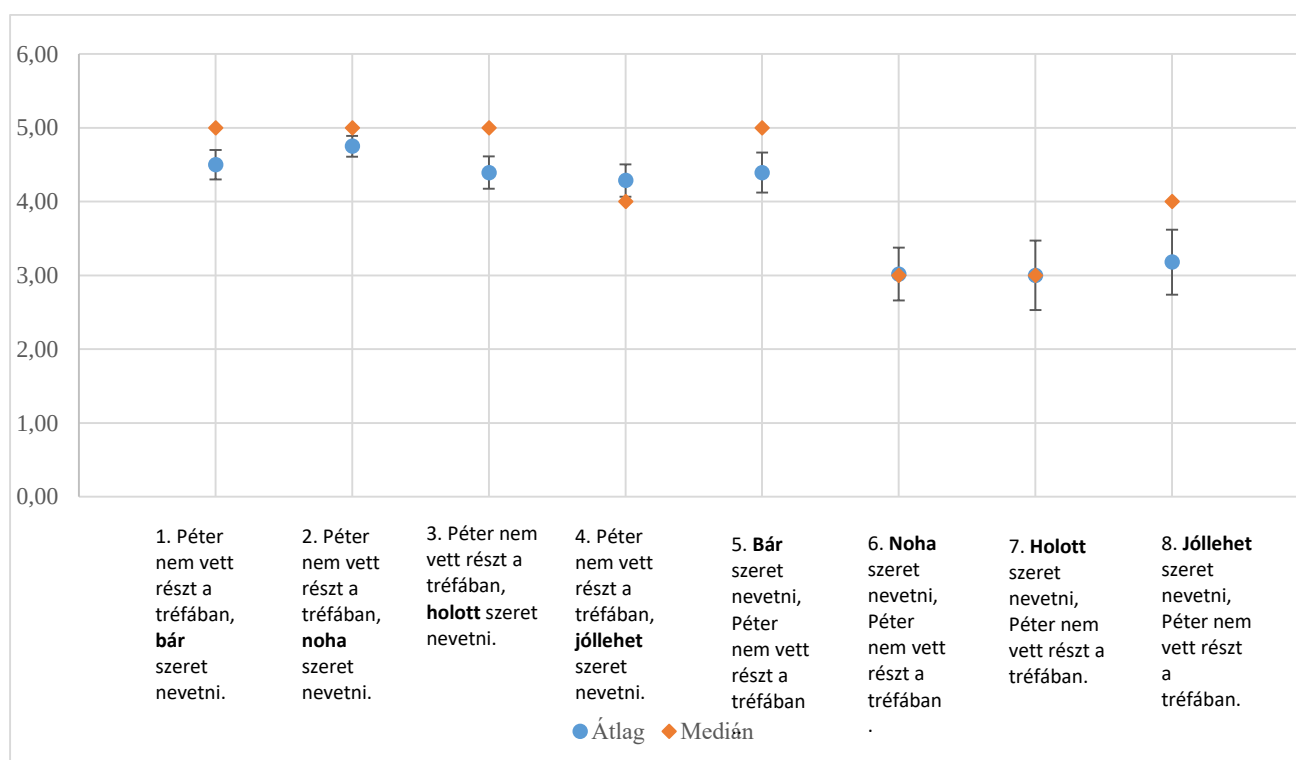
b)

c)

4.2.1. A megengedő kifejezések megítélése tagmondat élén

8. ábra: A megengedő kifejezések megítélése tagmondat élén

A fenti 8 mondat esetében arra voltam kíváncsi, van-e különbség a megengedő kifejezéseket a két tagmondat között, illetve a mondat élén tartalmazó szósorok megítélése között. A megengedő kifejezéseket a két tagmondat közötti pozícióban tartalmazó mondatoknál a medián a *bár*, a *noha* és a *holott* esetében 5 lett, azaz ezeket teljesen elfogadhatónak ítélték a kitöltők, míg a *jóllehet*-es variáns 'enyhén jelölt' (4) mediánértékelést kapott; az átlagok mind a négy esetben hasonlóan, 4 és 5 között alakultak.

Mondatéli pozícióban a *bár* szignifikánsan jobb megítélést kapott, mint a másik három kifejezés: míg azt teljesen elfogadhatónak ítélték a kérdőív kitöltői ebben a helyzetben, addig a másik három kifejezés az átlag alapján jelöltnek bizonyult ebben a pozícióban. Kissé meglepő, hogy a legritkábban használatos *jóllehet* mediánja ebben a helyzetben kissé jobb (4-es értékelést) kapott a másik kettőnél, noha a különbség nem lett szignifikáns. Arra mindenképpen felhívnom a figyelmet, hogy a *holott*-at is mindössze jelöltnek kategorizálták a kérdőív kitöltői, ami ellentmond Bánréti (1983) állításának, miszerint ez a kifejezés csak a két tagmondat között bukkanhat fel, mondat élén nem.

Összességében a 8. ábrán látható mondatok alapján tehát az mondható el, hogy a vizsgált megengedő kifejezéseket alapvetően elfogadhatónak tartják az anyanyelvi beszélők mind a két

tagmondat között, mind mondatéli pozícióban. Ez alapvetően megfelel a szakirodalom alapján elvártaknak; az egyetlen kivételt a *holott*-at a mondat élén tartalmazó mondatok megítélése jelentette, melyet a kérdőív kitöltői jóval kedvezőbben ítélték meg annál, mint amit Bánréti (1983) alapján várni lehetett.

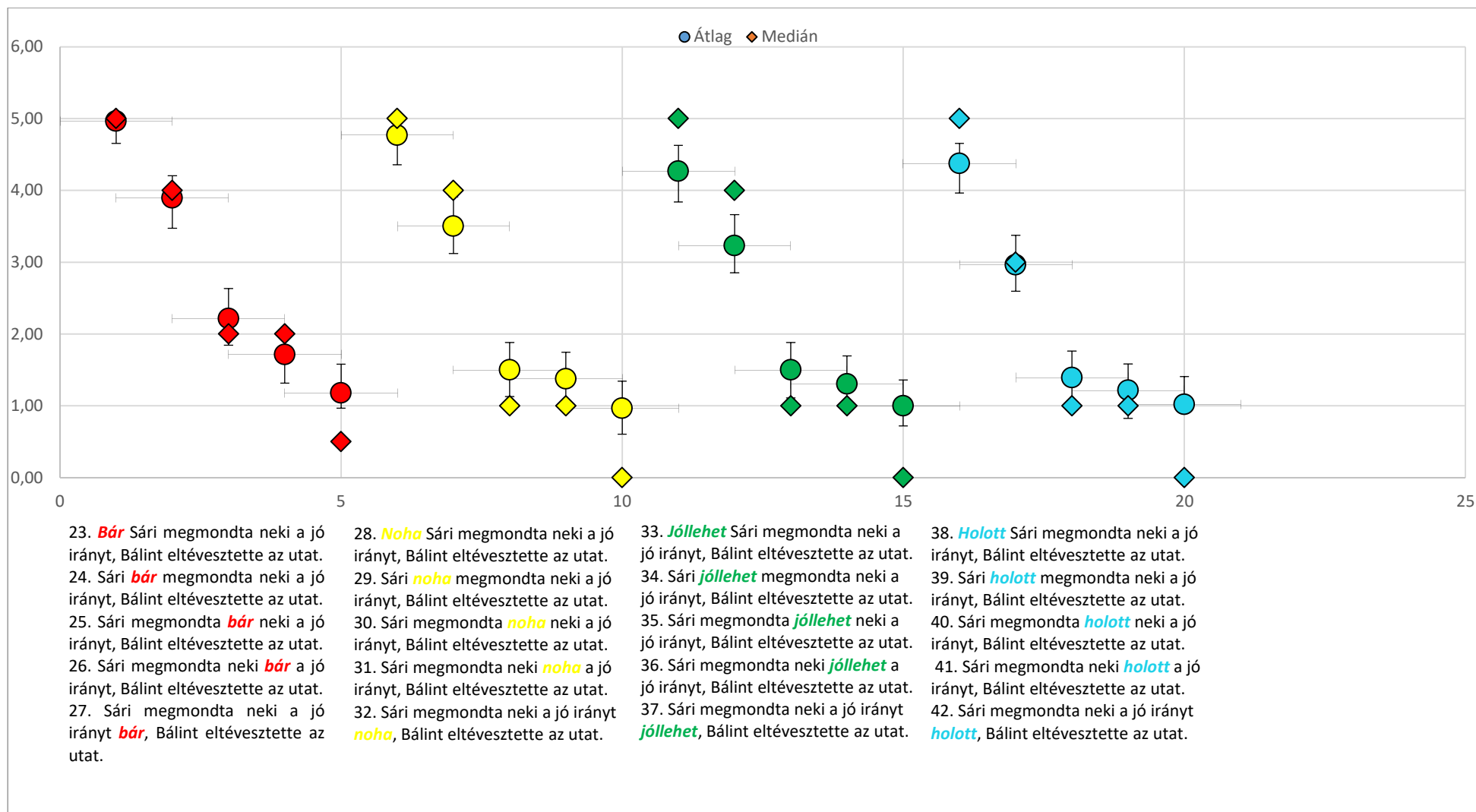
4.2.2. A megengedő kifejezések megítélése tagmondatokon belül

Az alább látható két grafikonon (9. és 10. ábra) lévő mondatok tették ki a kérdőív legnagyobb részét. A kérdőívben minimálpárokat vizsgáltam, azaz a tesztelt szósorok között ezen esetekben csak a megengedő kifejezés pozíciójában volt különbség (18); természetesen az egyes megengedő kifejezéseket külön-külön mondatokban kellett megítélni, itt csak a könnyebb átláthatóság kedvéért adtam meg ilyen formában a példákat⁷.

- (18) a. *Bár/noha/jóllehet/holott* Sári megmondta neki a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.
b. Sári *bár/noha/jóllehet/holott* megmondta neki a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.
c. Sári megmondta *bár/noha/jóllehet/holott* neki a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.
d. Sári megmondta neki *bár/noha/jóllehet/holott* a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.
e. Sári megmondta neki a jó irányt *bár/noha/jóllehet/holott*, Bálint eltévesztette az utat.

A (18) példasor a 9. diagramhoz tartozik, mely az azon szósorokhoz tartozó grammatikalitási ítéleteket mutatja, amelyekben a megengedő kifejezések az első tagmondat különböző pozícióiban bukkantak fel. Mindegyik kifejezésnél megfigyelhető az a tendencia, hogy minél inkább jobbra kerültek a szósorokban, annál kevésbé találták őket elfogadhatónak a válaszadók.

⁷ A dolgozat végén lévő mellékletben olyan grafikonokat lehet megtekinteni, melyek az egyes pozíciókban külön-külön mutatják a négy megengedő kifejezés megítélését.

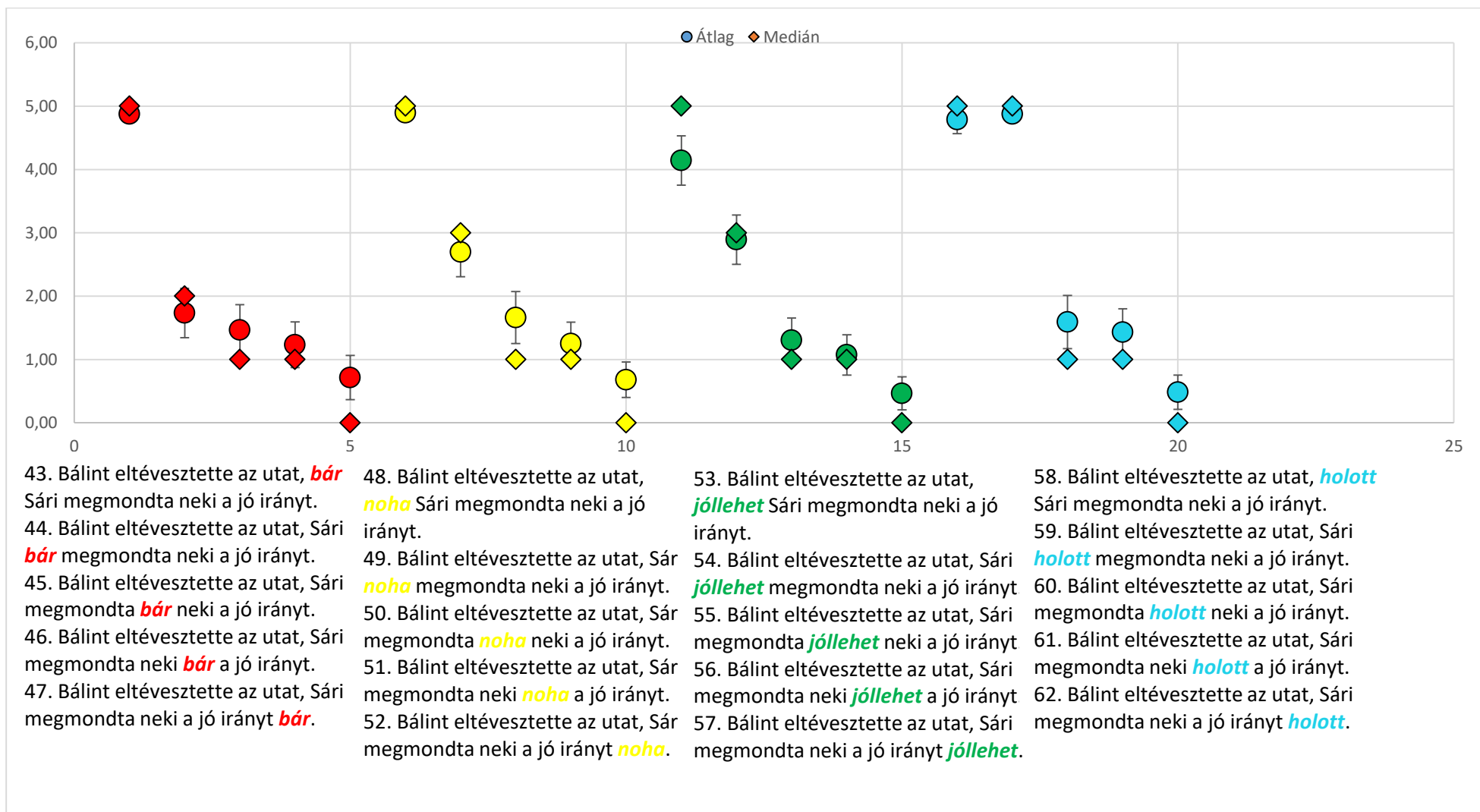
9. ábra: A megengedő kifejezések megítélése az első tagmondaton belül

Amint az a 9. ábrán látható, mind a négy megengedő kifejezés esetében nagyjából ugyanaz a mintázat bontakozik ki, szignifikáns különbség nem található közöttük: míg mondat elején teljesen elfogadták őket a kérdőív kitöltői, addig az első tagmondat topikja után már egy fokozattal kevésbé ítélték ezeket elfogadhatónak, ennél még jobbra tolódva pedig már egyik kifejezést sem fogadták el (bár a *bár* még egy esetben elérte a 'határeset' minősítést). A grafikonon feltüntetett értékek egyértelműen azt jelzik, hogy a kitöltők többsége teljesen elfogadhatatlannak ítélte azokat a szósortokat, ahol a kifejezések a tagmondat végén, illetve a tárgy előtt helyezkedtek el, holott saját anyanyelvi intuíción szerint, ha nem is tökéletesen, de elfogadhatóak ebben a pozícióban is a kifejezések. Sejtettem, hogy nem ezek lesznek a legjobban teljesítő esetek, ennyire rossz értékeket azonban mégsem vártam volna. Mindenesetre az anyanyelvi beszélők ítéletei igazolják Bánréti korábban (a 3. fejezetben) fejtegetett meglátásait, melyek szerint a fókuszról és az állítmányról jobbra (13c) sosem kerülhet egyik megengedő kifejezés sem (Bánréti 1983: 16).

Összességében Bánréti (1983) munkájára visszagondolva körülbelül ezeket az ítéleteket vártuk, egyetlen kivétellel: szerinte a *holott* csak két tagmondat között bukkanhat fel, míg a kérdőív kitöltői teljesen elfogadhatónak ítélték ezt a kifejezést a mondat élén, a többi megengedő kifejezéshez hasonlóan. Ez megerősíti Kugler (2017b) állítását, miszerint a *holott* diskurzus jelölő partikulaként működhet mondatélen. Azért is hajlanék én is efelé a megállapítás felé, mert számomra ebben a mondatban a *holott* nem 'pedig' jelentéssel bír, sokkal inkább az „*igaz, hogy*” szerkezettel helyettesíteném, ha szinonim fogalmat keresnék rá.

Az alábbi 10. grafikonon a (18) példásor mondatainak fordított tagmondatsorrendű variánsai szerepelnek (19), azaz ezúttal a második tagmondatban teszteltem a négy megengedő kifejezést ugyanazon pozíciókban, mint az első tagmondat esetében.

- (19) a. Bálint eltévesztette az utat, *bár/noha/jöllehet/holott* Sári megmondta neki a jó irányt.
- b. Bálint eltévesztette az utat, Sári *bár/noha/jöllehet/holott* megmondta neki a jó irányt.
- c. Bálint eltévesztette az utat, Sári megmondta *bár/noha/jöllehet/holott* neki a jó irányt.
- d. Bálint eltévesztette az utat, Sári megmondta neki *bár/noha/jöllehet/holott* a jó irányt.
- e. Bálint eltévesztette az utat, Sári megmondta neki a jó irányt *bár/noha/jöllehet/holott*.

10. ábra: A megengedő kifejezések megítélése a második tagmondaton belül

Az adatok alapján elmondható, hogy ezúttal is meglehetősen hasonló mintázat rajzolódik ki a négy megengedő kifejezés megítéléséről, bár néhány meglepő eltérést azért láthatunk. Közös vonás, hogy ez esetben is a tagmondat elején bizonyultak a legelfogadhatóbbnak a vizsgált kifejezések, és minél inkább jobbra tolódtak a második tagmondaton belül, úgy váltak egyre elfogadhatatlanabbá. Azonban míg az első tagmondat esetében a kérdőív kitöltői csak 'enyhén jelöltnek' ítélték a topik után felbukkanó megengedő kifejezéseket, addig a második tagmondatban ugyanebben a pozícióban a *noha* és a *jóllehet* 'jelölt' minősítést kapott, a *bár*-nál pedig meglepő módon rosszabbnak, már 'határesetnek' minősítették az adott szósort az anyanyelvi beszélők. Ennek fényében még meglepőbb, hogy a *holott*-at teljesen elfogadták a megkérdezettek ebben a topik utáni pozícióban, sőt ezen szósorok átlaga jobb volt, mint a két mondat közötti prototipikus helyzetben.

Összességében (a *holott* meglehetősen furcsa esetétől eltekintve) a második tagmondaton belüli pozíciókkal kapcsolatban kapott eredmények megerősítik Bánréti (1983: 23) azon állítását, hogy a megengedő kifejezések nem bukkanhatnak fel ezen tagmondat belsejében, azzal a kitételrel, hogy topik után még ebben a tagmondatban sem (feltétlenül) elfogadhatatlanok.

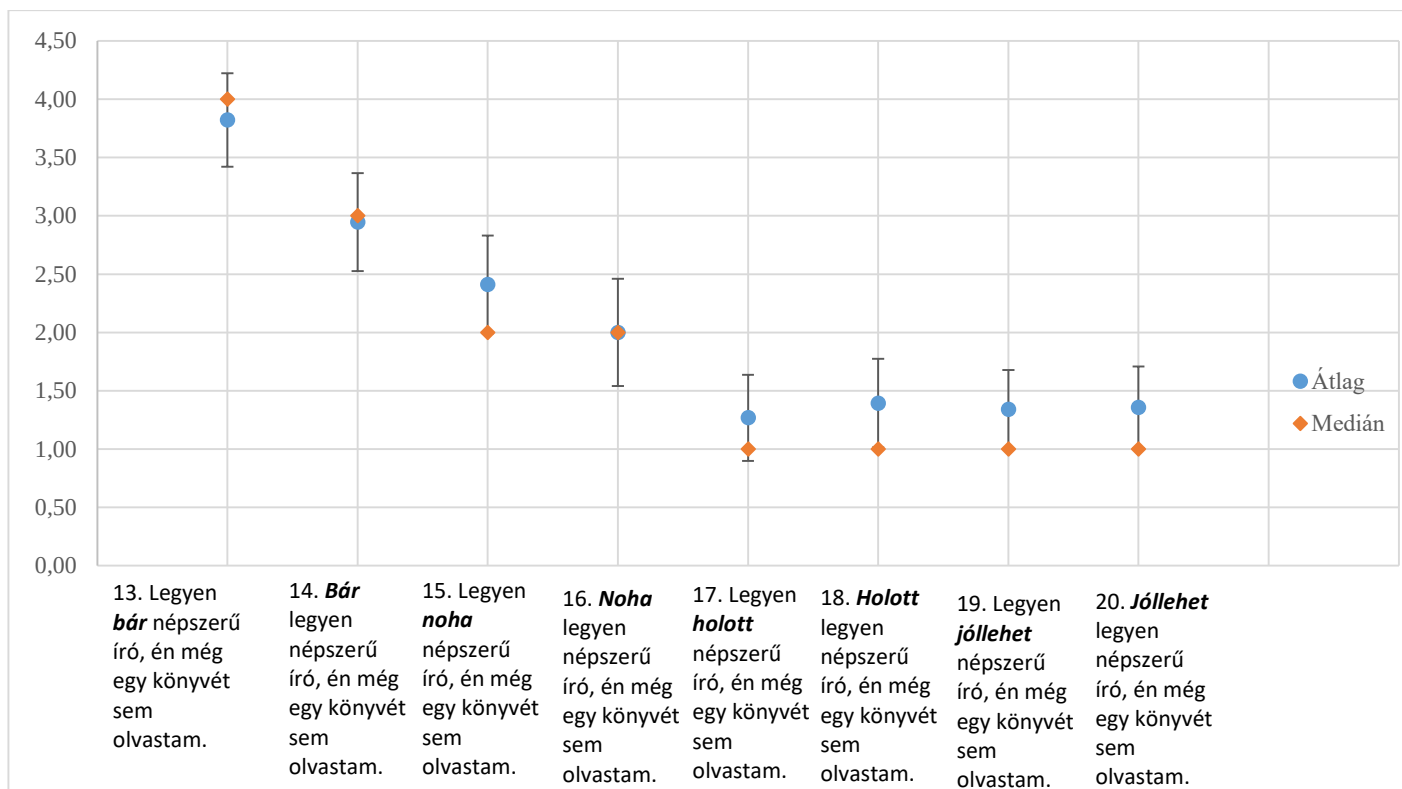
4.2.3. A megengedő kifejezések megítélése felszólító módú ige esetén

Ebben a fejezetben egy olyan szósoron alapuló vizsgálatról lesz szó, melyet Virág (2023: 16) arra hoz példaként, hogy van olyan eset, amikor a *bár* nemcsak hogy előfordulhat nem tagmondatéli pozícióban, hanem egyenesen egy ilyen pozíció a preferált számára (20a).

(5) a. Legyen ***bár*** nagyszerű előadó, minket nem győz meg. (Virág 2023: 14 (21b))

b. ***Bár*** legyen nagyszerű előadó, minket nem győz meg. (Virág 2023: 14 (21b'))

Ez a megfigyelés rendkívül fontos volt Virág (2023) érvelésében arra vonatkozóan, miszerint a *bár* nem kötőszó, hanem diskurzusjelölő. Éppen ezért én is fontosnak tartottam letesztelni ezt a szósort mind a négy megengedő kifejezésre úgy, hogy vizsgálom azokat tagmondat élén, valamint közvetlenül az ige után is. Ennek eredményei láthatóak az alábbi 11. ábrán.

11. ábra: A megengedő kifejezések megítélése felszólító módú ige esetén

A *bár*-t itt is egyfajta viszonyítási alapként alkalmaztam, mivel az egész kutatás lényegi eleme, hogy az általam vizsgált kifejezések miben hasonlítanak erre a kifejezésre és miben különböznek tőle. Az általam elvégzett vizsgálat is megerősíti a Virág (2023) által kapott eredményeket, miszerint ez a kifejezés felszólító módú ige után elfogadható, de az ige előtti, prototipikus tagmondat eleji pozícióba helyezve szignifikánsan gyengébb eredményt mutat.

A *noha*, a *holott* és a *jóllehet* azonban nem a várt eredményeket hozták, a megítélésük egyértelműen rosszabb volt mindkét pozícióban, mint a *bár*-é, és egyetlen esetben sem kaptam szignifikáns különbséget a megengedő kifejezést az ige után, illetve a mondat élén tartalmazó variánsok között. A kérdőív kitöltői szerint a *nohá*-t tartalmazó variánsok határesetnek minősülnek, míg a *holott* és a *jóllehet* variánsait tartalmazó szósortokat egyöntetűen elfogadhatatlannak ítélték. Ez azt mutatja, hogy nemcsak a használati gyakoriságban van különbség ezen kifejezések között, hanem ezek szintaktikailag is másképp viselkednek.

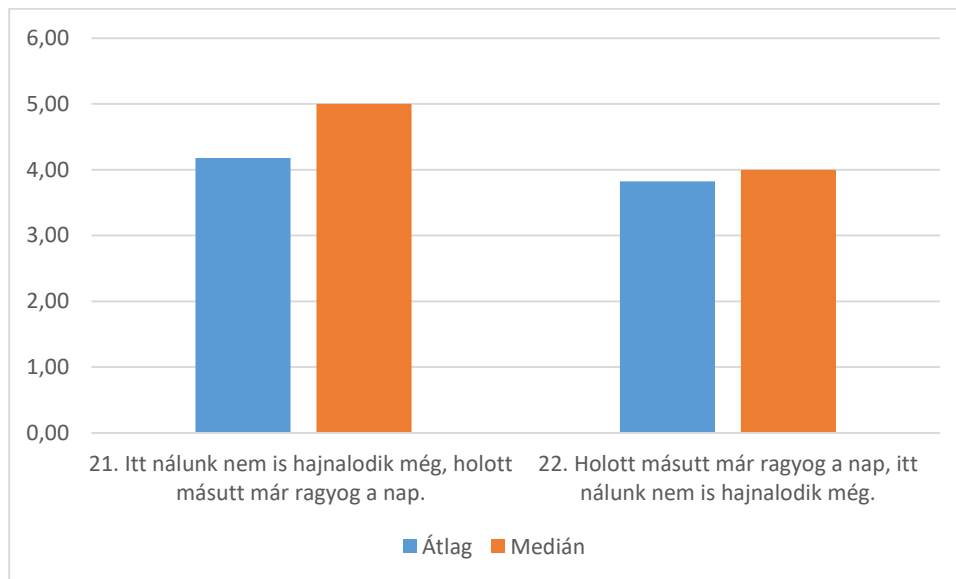
5. A korpuszos és kérdőíves vizsgálatok eredményeinek összegzése

A dolgozatom előző fejezeteiben áttekintett szakirodalomban a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* egyöntetűen megengedő kötőszói státuszt kaptak. Mint azt a 3. fejezetben kifejtettem, Bánréti (1983) szerint a *noha* és a *jóllehet* inkább az alárendelő-, míg a *holott* a mellérendelő

kötőszókhoz hasonlít. Azonban az is vitathatatlan, hogy nincs egyetértés sem a megengedő kifejezések, sem a megengedő mondatok besorolását illetően, hiszen például Kenesei (1992) mindhárom elemet az alárendelések között tárgyalja, a hagyományos és a kognitív nyelvészetben pedig leginkább egyfajta átmeneti jelleget tulajdonítanak ezen kifejezéseknek az alá- és a mellérendelés között (Kugler 2017b).

Az általam elvégzett kérdőíves vizsgálatok alapján a következők derültek ki ezekről a kifejezésekről. A *noha*, *holott* és *jóllehet* kifejezések különféle helyzetekben többé-kevésbé ugyanúgy viselkednek, mint a *bár*, némiképp alacsonyabb elfogadhatóság mellett. Az emberek saját bevallásuk alapján ezen elemek közül legkevésbé a *jóllehet*-et használják mind szóban, mind írásban, ezt a „legkevésbé kedvelt” státuszt az MNSz2-ben végzett adatgyűjtésem is igazolja, egyértelműen erre a kifejezésre volt a legkevesebb találat a korpuszban.

A *holott* kapcsán az bizonyult a legérdekesebbnek, hogy Bánréti (1983) állításával szemben ezt a kifejezést elfogadhatónak ítélték a kérdőív kitöltői a teljes mondat elején is, nemcsak a két tagmondat közötti helyzetben. Ezt mutatja az alábbi 12. ábra (is)⁸, melyben az első kérdőívben tesztelt, Petőfi Sándor verséből származó példa megítélése látható az említett kétféle helyzetben. Az eredeti mondatot átalakítottam a tesztelés előtt olyan módon, hogy a régies hangzása ne zavarja össze, illetve ne befolyásolja a válaszadókat az ítélelhozataluk során.

12. ábra: A *holott* megítélése két tagmondat közötti pozícióban, illetve mondat élén

A következőkben azt ismertetem, hogy a kutatás jelenlegi állása alapján mit mondhatunk el a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* besorolását illetően. A vizsgált megengedő kifejezések mindegyike

⁸ A *holott* mondat elején való elfogadhatóságához lásd még a 8. ábra 7. mondatát, valamint a 9. ábra 38. számú mondatát.

a kérdőív tanúsága alapján megjelenhet két tagmondat között, mondat élén, valamint az első tagmondat topikja után, az igétől jobbra azonban nem bukkanhat fel egyikük sem. A két tagmondat közötti pozíció alapján akár az alárendelő, akár a mellérendelő kötőszó kategóriájába beilleszthetők lennének, a topik után való felbukkanási lehetőségük azonban kizárja az alárendelő kötőszói státuszt. Ezt az állítást az egyértelműen az alárendelő kötőszók közé sorolt *hogy* elemmel való párhuzammal világítom meg, a *hogy* az alárendelő kötőszók jellegzetes tulajdonságát mutatva ugyanis kizárólag tagmondat élén jelenhet meg (vö. (21b)-t (21b’)-vel):

- (6) a. ***Bár/noha/jóllehet/holott*** Sári megmondta neki a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.
 a’. Sári ***bár/noha/jóllehet/holott*** megmondta neki a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.
 b. ***Hogy*** Sári megmondja neki a jó irányt, Bálint csokit ígért neki.
 b’. *Sári ***hogy*** megmondja neki a jó irányt, Bálint csokit ígért neki.

Ami a mondat belsejében való egyéb felbukkanási lehetőségeiket illeti, a megengedő kifejezések közül a *bár* bizonyult az egyetlen olyannak, melyre vonatkozóan található olyan szerkezet (a *Legyen bár ...* konstrukció), ahol kifejezetten preferált számára a nem tagmondat élén való előfordulás, a többi megengedő kifejezés a vizsgált szerkezetben sem tagmondat elején, sem a felszólító módú ige mögött nem bizonyult meggyőzően elfogadhatónak, és az egyes pozícióbeli variánsok között sem lehetett felfedezni szignifikáns különbséget (lásd a 11. ábrát az előző fejezetben).

Ahhoz, hogy világosabban lehessen látni, hova is tartoznak ezek az elemek, mindenképpen szükséges egy olyan vizsgálat, melyet a *bár* kapcsán Virág (2023) elvégzett: nevezetesen meg kell vizsgálni azt, hogy a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* kifejezéseket tartalmazó első tagmondat után van-e lehetőség egy ellentétes mellérendelő kötőszó használatára a két tagmondat között. Egyrészt meg fogom nézni, hogy vannak-e ilyen előfordulások a korpuszokban, másrészt kérdőíves vizsgálattal is le fogom tesztelni a különféle variánsok megítélését. A (22) minimálpár egy lehetséges tesztkonstrukciót mutat.

- (7) a. ***Bár/noha/jóllehet/holott*** másutt már ragyog a nap, itt nálunk nem is hajnalodik még.
 b. ***Bár/noha/jóllehet/holott*** másutt már ragyog a nap, ***de/azonban/viszont*** itt nálunk nem is hajnalodik még.

Az én anyanyelvi intuícióm szerint a (22)-ben látható *de*-s és az azt nem tartalmazó mondatvariánsok között nincs szignifikáns különbség, számomra mindegyik elfogadható teljesen vagy '(?)' szinten. Ha ez beigazolódik, akkor a helyzet hasonló lesz, mint amit a *bár* esetében Virág (2023) tapasztalt, vagyis azt kapjuk, hogy ezek a szerkezetek mellérendelők, melyekben a megengedő kifejezések vélhetően nem kötőszói, hanem inkább diskurzusjelölői szerepet töltenek be. Ez pedig arra engedne következtetni, hogy az általam vizsgált megengedő kifejezések ugyanazt a [határozószó > kötőszó > diskurzusjelölő] grammatikalizációs folyamatot⁹ járják végig, melyet Schirm (2011: 26–32) a *hát* kapcsán már megfigyelt, csak esetleg ezek a kifejezések még nem (teljesen) érték a folyamat végére.

6. Konklúzió és a továbblépés lehetőségei

Lezárásként összegezni szeretném kutatásom eddigi eredményeit.

Dolgozatom elején egy szakirodalmi áttekintéssel próbáltam jobban megismerni és megismertetni az általam vizsgált *noha*, *holott* és *jóllehet* múltbéli és jelenlegi státuszát. Itt legfőbb segítségemnek a Történeti-etimológiai szótár (1970) bizonyult, mely felfedte előttem, milyen jelentésváltozásokon ment keresztül mindhárom kifejezés. Klemm (1928) már megengedő kötőszókként hivatkozott rájuk, mely arra utal, hogy ezen besorolásuk kifejezetten messzire nyúlhat vissza. Ezt igazolják a (2-3) példaszorok, melyek többek között Klemmtől (1928) és az MTSZ-ből származnak. Napjainkban továbbra is megengedő kifejezéseként tartjuk számon őket, azonban megítélésük rettenetesen variábilis, sem a generatív, sem a hagyományos mondattanban jártas kutatók nem tudtak dűlőre jutni velük kapcsolatban. Ezek után bemutattam néhány olyan elképzelést is, melyek próbálták bekegerezálni a kifejezéseket, és amelyek igyekeztek magyarázattal szolgálni a viselkedésükre. Végül kérdőíves módszerrel vizsgáltam meg a *noha*, *holott*, *jóllehet* mondatbéli helyzeteit, a kapott adatokat azután statisztikailag is kielemeztem.

A kutatás jelenlegi eredményei alapján az általam vizsgált megengedő kifejezések következő tulajdonságai állapíthatók meg: a *holott* a kérdőívek kitöltői számára olyan helyzetekben is elfogadhatónak bizonyult, melyekben a szakirodalmak alapján nem állhatna. Ez a kifejezés egy képzeletbeli határvonalon áll, mely elválasztja egymástól a mellérendelő és az alárendelő kötőszavakat, ugyanis mindkét típus olyan szignifikáns tulajdonságaival rendelkezik, melyek megnehezítik a pontos döntést vele kapcsolatban. A *holott* bizonyosan

⁹Schirm (2011) munkájával összhangban grammatikalizáción azt a klasszikus felfogást (Traugott 1995) értem, amely szerint ez egy olyan nyelvi változási folyamat, „amely során lexikális egységekből és szerkezetekből nyelvtani funkciójú morféma alakulnak ki, illetve ezek elvontabb grammatikai funkciójú morfémaikká válnak” (Schirm 2011: 26).

több figyelmet érdemel a későbbiekben. A *jóllehet* a legtöbb anyanyelvi beszélő számára különös kifejezés, nem igazán ismerik, vagy használják. Hasonlít a *bár*-ra, több tulajdonságuk is megegyezik, azonban a *jóllehet*-et érzem annak a kifejezésnek, mely a legkevésbé kimozdítható abból a zónából, melybe a szakirodalmak szerint tartozik. A *noha* az, amelyik a leginkább hasonlít a *bár*-ra, ámde egyelőre nála sem fedeztem fel olyan mindent megdőntő bizonyítékot, mely arra engedne következtetnem, hogy teljesen azonos módon működne a *bár*-ral.

A továbbiakban feltétlenül szeretném górcső alá venni az 5. fejezet végén taglalt *de*-s opciókat, ugyanis úgy érzem, tényleges és végleges konklúziót csak ezáltal tudok majd levonni. Ha relevánsnak bizonyul, akkor a szóban forgó konstrukciókat nemcsak a *de* mellérendelő kötőszóval szeretném megvizsgálni, hanem ennek szinonimáival is (*azonban*, *viszont*). Szintén érdemes lenne a szerkezetek (további) diskurzusjelölőkkel való bővítési lehetőségeit is áttekinteni, illetve pragmaszemantikai leírást adni a konstrukciókhoz, és így megragadni az esetleges köztük lévő különbségeket. Egyelőre még semmi sem dőlt el a három kifejezést illetően, vannak olyan rések, melyek miatt még nem látom a teljes összképet, tehát a jövőben ezek a befoltozásán szeretnék munkálkodni.

Irodalomjegyzék

ALBERTI GÁBOR – LACZKÓ TIBOR (szerk.) (2018): *Syntax of Hungarian. Nouns and Noun Phrases*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

B. LŐRINCZY ÉVA (1956) Megengedő szerkezeteink helye a határozók és a határozói mellékmondatok rendszerében. *Nyelvtudományi közlemények*. Budapest.

BÁNRÉTI ZOLTÁN (1983): *A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BERRÁR JOLÁN (1956): A magyar megengedő mondatok kialakulása. *Magyar Nyelv* 52: 26–35.

HORVÁTH ZSÓFIA (2021): Alá- vagy mellérendelés? – a megengedő mondatok szintaxisáról, OTDK-dolgozat. Budapest: ELTE BTK.

KENESEI ISTVÁN (1992): Az alárendelt mondatok szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 529–714.

KLEMM ANTAL (1928): Magyar történeti mondattan. In: Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula (szerk.): *A magyar nyelvtudomány kézikönyve*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 610–615.

KUGLER NÓRA (2017a): A mondattan általános kérdései. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar Grammatika*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 371–396.

KUGLER NÓRA (2017b): Az összetett mondat. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 806–895.

MNSZ2: ORAVECZ CSABA – VÁRADI TAMÁS – SASS BÁLINT (2014): The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceeding of LREC 2014*.

MTSZ: SASS BÁLINT (2017): Keresés korpuszban: a kibővített Magyar Történeti Szövegtár új keresőfelülete. In: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*. Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 267–277.

SCHIRM ANITA (2011): A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján. Doktori disszertáció. Szeged: SZTE BTK.

SIMONYI ZSIGMOND (1881–1883) A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete I–III. Magyar Tud. Akadémia, Budapest.

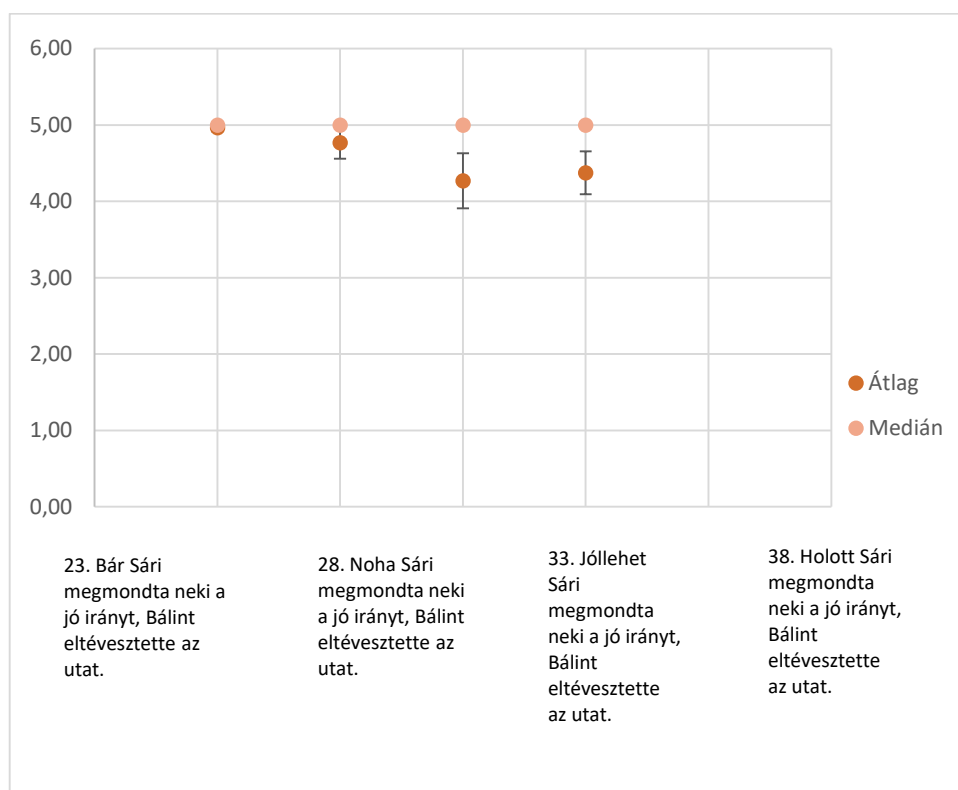
TESz: Benkő Loránd (főszerk.) (1970): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. H-Ó. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TRAUGOTT, ELIZABETH C. (1995): The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization, elérhető: <https://web.stanford.edu/~traugott/papers/discourse.pdf> (utolsó letöltés: 2022. 12. 08.)

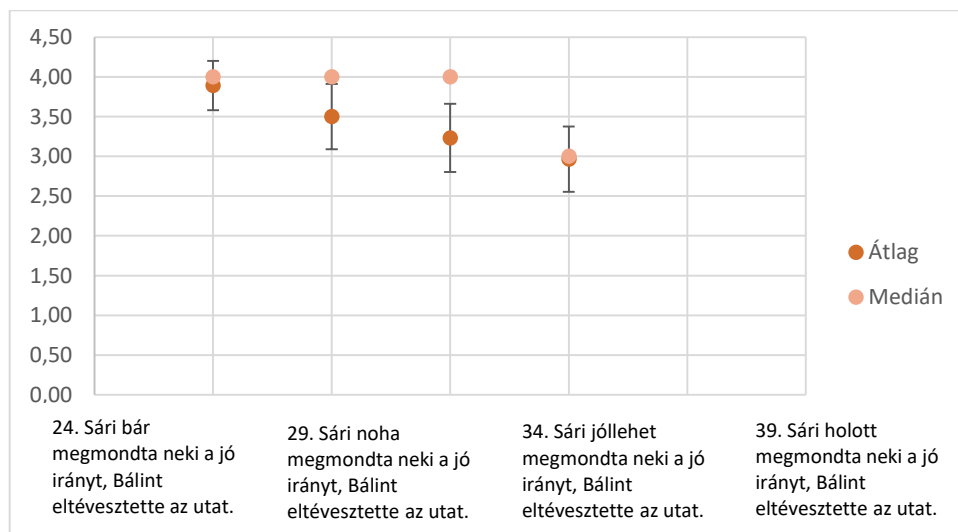
VIRÁG ANNA (2023): Kötőszónak látszik bár, de vannak ellenérvék. A *bár* újszerű megközelítése. OTDK-dolgozat. Pécs: PTE BTK.

Melléklet

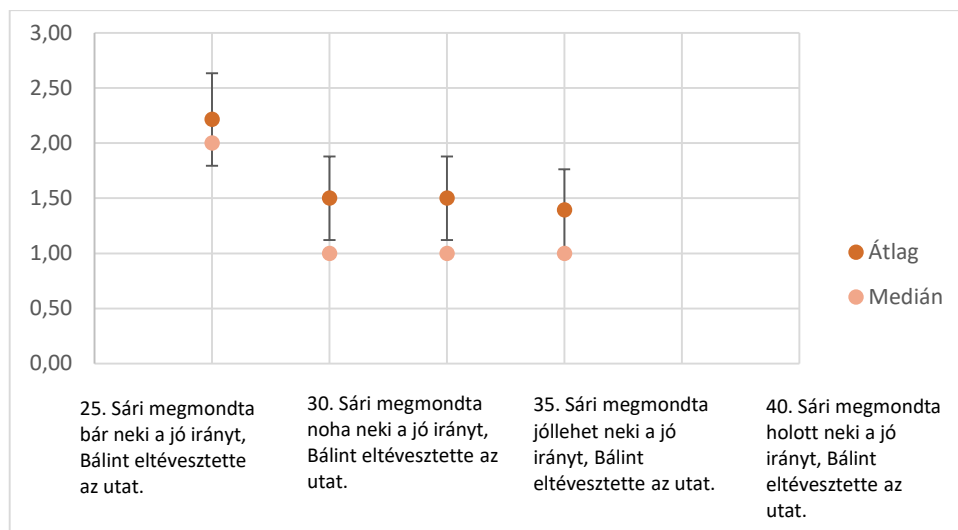
Megengedő kifejezések különböző pozíciókban való előfordulásának megítélése

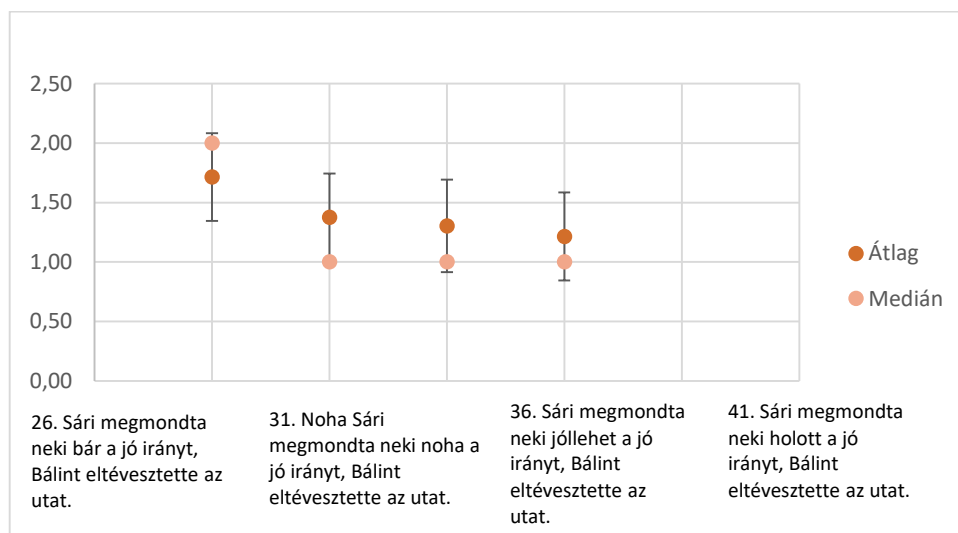
1. ábra: A kifejezés a mondatélen helyezkedik el

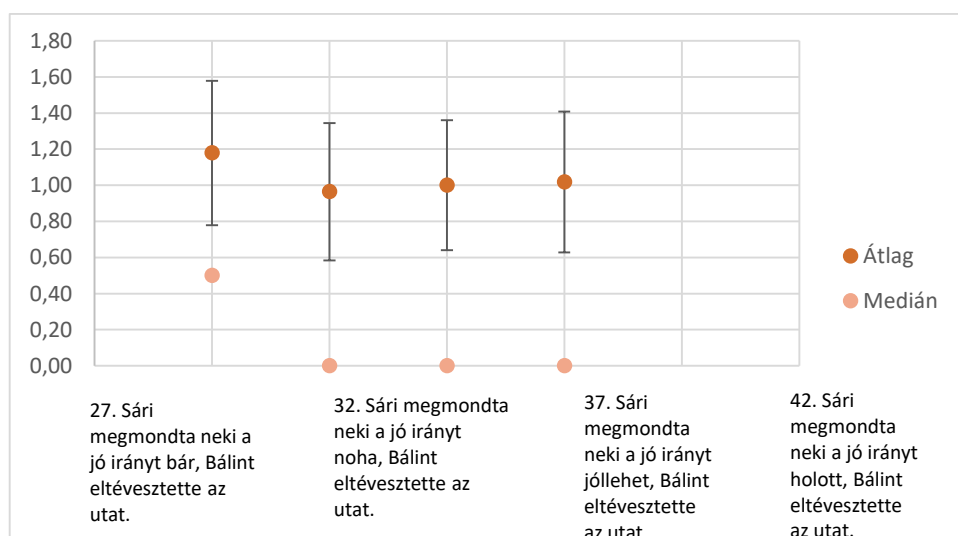
2. ábra: A kifejezés a topik után helyezkedik el

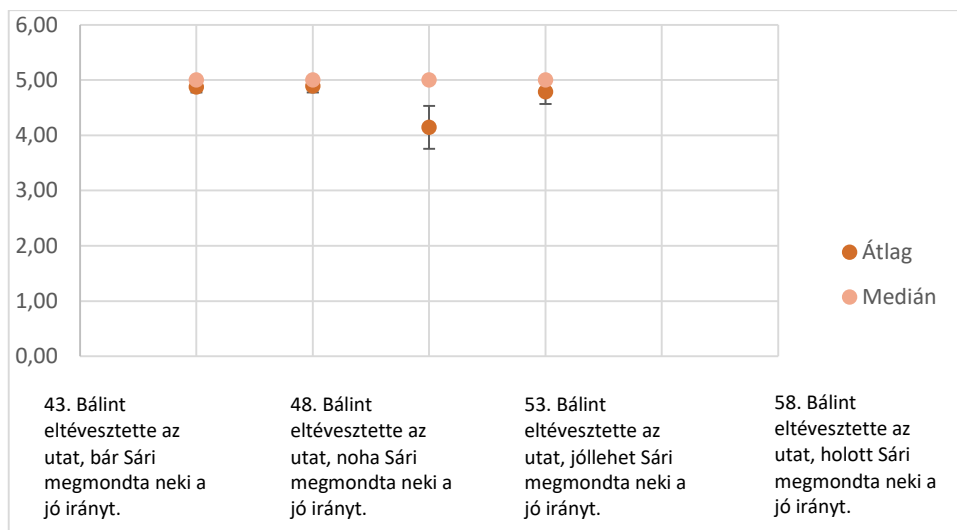
3. ábra: A kifejezés az ige után helyezkedik el

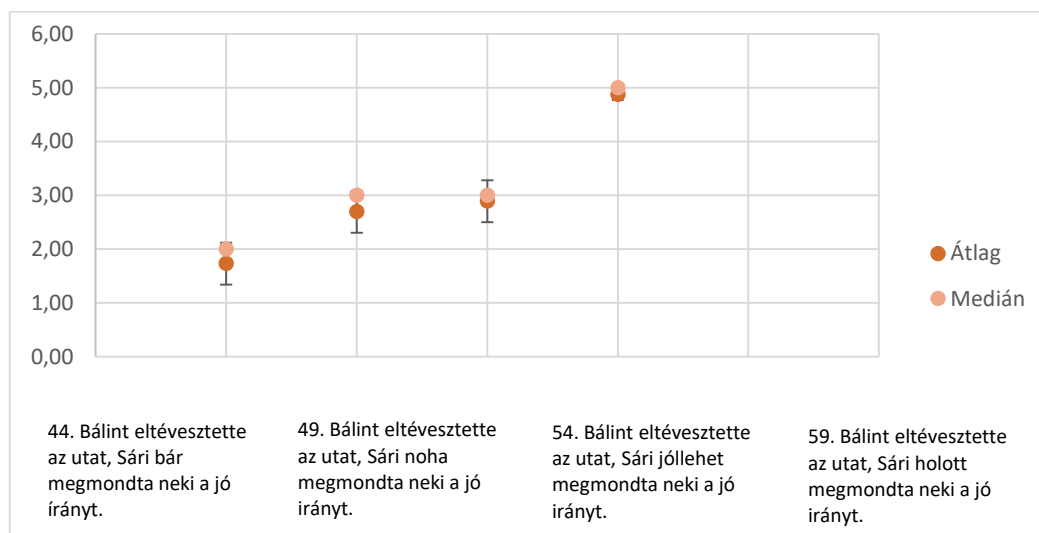
4. ábra: A kifejezés a tárgy előtt helyezkedik el

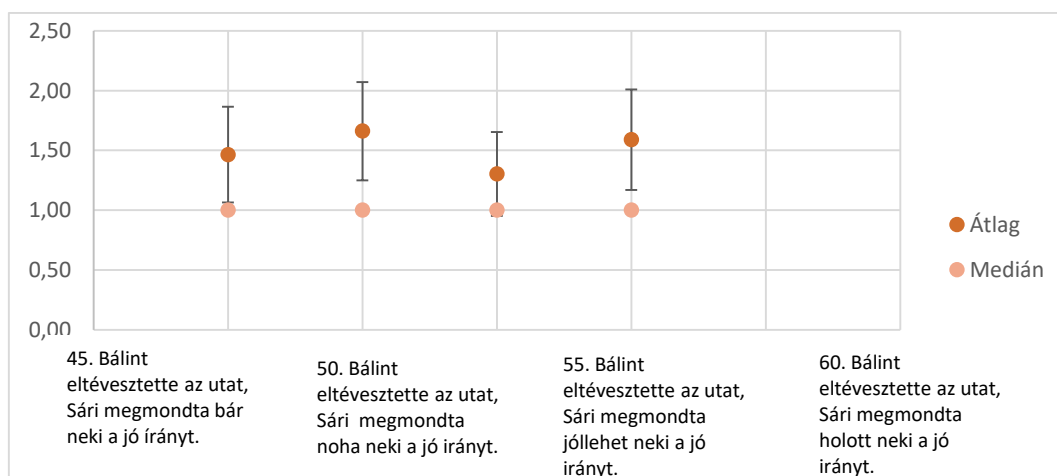
5. ábra: A kifejezés az első tagmondat végén helyezkedik el

6. ábra: A kifejezés a második tagmondat elején helyezkedik el

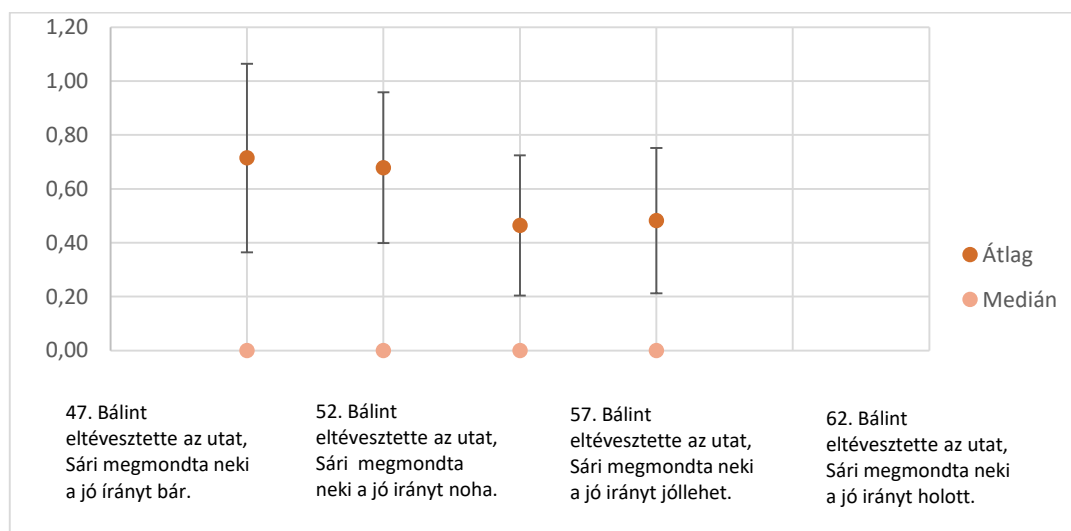
7. ábra: A kifejezés a második tagmondat elején helyezkedik el

8. ábra: A kifejezés a második tagmondat elején helyezkedik el

9. ábra: A kifejezés a második tagmondat elején helyezkedik el

10. ábra: A kifejezés a második tagmondat elején helyezkedik el